

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Інститут історії Церкви

Магістерська робота

“ВОЗЗ’ЄДНАННЯ” ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ З
МОСКОВСЬКИМ ПАТРІАРХАТОМ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ: ЦЕРКОВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Студентка 6-го курсу: Анна Вавринчук

Науковий керівник: Олег Турій

кандидат історичних наук

Рецензент: Світлана Гуркіна

кандидат історичних наук

Львів 2022

Вавринчук А. В. “Возз’єднання” Галицької митрополії з Московським патріархатом після Другої світової війни: церковно-правові аспекти: Магістерська робота: (041 «Богослов’я») / А. В. Вавринчук / Український католицький університет. Кафедра церковної історії; Наук. кер: к. і. н. Турій. О. – Львів: УКУ, 2022. – 90 с.

Анотація. У роботі досліджено процес “возз’єднання” Галицької митрополії Московським патріархатом після Другої світової війни згідно церковно-правових аспектів. На основі критичного аналізу джерел описані передумови та реалізація плану насильницької ліквідації УГКЦ; представлені проведення та ухвали “Львівського собору”; оцінено легітимність прийнятих постанов та підсумовано сучасними інтерпретаціями з’їзду 1946 року.

Ключові слова: Історія, Галицька митрополія, релігія, УГКЦ, ліквідація унії, підпільна Церква, тоталітаризм, репресії, переслідування Церкви, “Ініціативна група”, Львівський псевдособор, Андрей Шептицький, Йосиф Сліпий, Гавриїл Костельник, Михайло Мельник, Антін Пельвецький, Алексій Симанський, Георгій Карпов, Сергій Карін, НКДБ.

Abstract. The paper reveals the “reunification” of the Galician metropolitance with the Moscow patriarchate after the Second world war: ecclesiastical and legal aspects. Based on a critical analysis of the sources, the preconditions and providing of the plan for the forced liquidation of the UGCC are considered; the conducting and decrees of the “Lviv council” are presented; assessment of legality of decrees and summed up by modern interpretations of the “Greek Catholic Council” in 1946.

Keywords: History, Galician metropolitanate, religion, UGCC, liquidation of the union, underground Church, totalitarianism, repressions, persecution of the Church, “Initiative Group”, Lviv pseudo-council, Andrey Sheptytsky, Yosyf Slipyy, Havryiyl Kostelnyk, Mykhaylo Melnyk, Antin Pelvetskyuy, Aleksiy Symanskyuy, Heohriy Karpov, Serhiy Karin, KGB.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК РЕАЛІЗАЦІЇ ПЛАНУ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЛІКВІДАЦІЇ УГКЦ	10
1.1. Становище Галицької греко-католицької митрополії в умовах першої радянської окупації 1939-1941 років	10
1.2. Спроби нормалізації взаємин УГКЦ з радянською владою на завершальному етапі війни 17	
1.3. План НКДБ та перші кроки «ліквідації унії» в Галичині	21
РОЗДІЛ II. ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ «ЛЬВІВСЬКОГО СОБОРУ»	28
2.1. Утворення "Ініціативної групи"	28
2.2. Ідея та підготовка «Возз'єднанчого собору»	35
2.3. Проведення та ухвали «Львівського собору»	40
РОЗДІЛ III. КАНОНІЧНО – ПРАВОВІ ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО "СОБОРУ" 1946 РОКУ	46
3.1. Порухення засад «соборності» або «синодальності»	46
3.2. Легітимність ухвал Львівського "собору" 1946 року	53
3.3. Оцінки та інтерпретації	55
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	72
ДОДАТКИ.....	79
ІЛЮСТРАЦІЇ.....	87

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АІЦ – Архів Інституту Історії Церкви

арк. – аркуш

Вид. – видання

Вип. – випуск

вл. – владика

ГДА СБУ – Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України

ГКЦ – Греко-Католицька Церква

год. – година

ГУЛАГ – рос. Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения

Див. – дивись

єп. – єпископ

З рос. – з російської

ЗМІ – засоби масової інформації

Ін. – інші

КГБ – Комітет державної безпеки СРСР (рос. Комитет государственной безопасности)

м. – місто

МДБ – Міністерство Державної Безпеки

млн – мільйон

МП – Московський Патріархат

НАН України – Національна академія наук України

НКВД – Народний комісаріат внутрішніх справ (рос. Народный комиссариат внутренних дел)

о. – отець

оп. – опис

ПЦУ – Православна Церква України

р. – рік

РКЦ - Римо-Католицька Церква

Рос. - російською

РПЦ – Російська Православна Церква

рр. – роки

с. – село

спр. – справа

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

Т.- том

т.зв – так зван

УГКЦ -Українська Греко-Католицька Церква

УКУ – Український Католицький Університет

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ф. – фонд

хв. – хвилина

ВСТУП

Актуальність: Події та наслідки т. зв. “Львівського собору 1946 року” в контексті репресивної політики радянської влади щодо Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) є досить добре відомими та дослідженими. Але дискусійними та актуальними для вивчення залишаються питання легітимності його підготовки, проведення та впровадження рішень з перспективи тогочасного як католицького, так і православного церковного права. Російська Православна Церква (РПЦ) вважає це зібрання “собором греко-католицького духовенства”, але тоді необхідно уточнити і визначити, чи такий тип “собору” був передбачений чинним тоді церковним законодавством, чи існував механізм його скликання та чи були визначені межі компетенції? А звідси виплавають наступні дискусійні моменти: яким був статус «Ініціативної групи», що означає заява священика про приєднання до цієї групи, який статус і повноваження мали учасники “собору” та наскільки легітимними є прийняті ними рішення про “самоліквідацію” власної помісної Церкви та її «возз’єднання» з іншою Цервою з огляду на норми, які діяли на той час в УГКЦ. Не менш важливими є також питання участі у греко-католицькому “соборі” тих, що вже на момент його проведення були православними священиками, а двоє з них навіть отримали єпископські свячення в РПЦ. Як взагалі відбувалася ці та інші “конверсії”, що означало “підписання православ’я”, які це мало канонічно-правові наслідки і якою була реакція греко-католицького єпископату та Римського Апостольського престолу? Докладного з’ясування потребує також позиція проводу тодішньої РПЦ, адже відомо, що патріарх Алексій спершу не підтримував ідею скликання “собору” та інші відхилення від загальноприйнятих церковних правил, які пропонував о. Гавриїл Костельник. Що вплинуло на зміну цієї позиції, яким чином Московська патріархія санкціонувала ухвали зібрання 1946 року, якими є сучасні оцінки акції з “возз’єднання” греко-католицьких душпастирів і громад та як це впливає на сучасні міжконфесійні стосунки в Україні й міжнародний екуменічний діалог?

Наукова новизна цієї праці якраз і полягає у спробі дати комплексну відповідь на означені вище питання, щоб наново переосмислити легітимність, проведення та правочинність рішень Львівського псевдособору 1946 року на основі нових джерел, які містяться переважно у розсекречених фондах радянських органів безпеки, а також з використанням найновіших напрацювань істориків, політологів і релігієзнавців у поєднанні з богословсько-еклезіологічними та церковно-правовими підходами до вивчення релігійного життя в умовах панування тоталітарного радянського режиму.

Мета: комплексний аналіз процесу переходу та інкорпорації греко-католицького духовенства і громад до складу і під юрисдикцію православного Московського патріархату.

Завдання :

1. Проаналізувати взаємини УКГЦ із радянською владою під час першої та на початку другої окупацій Галичини.
2. З'ясувати етапи розробки та основні складові елементи плану НКДБ з "ліквідації" Унійної Церкви.
3. Представити спосіб утворення і статус "Ініціативної групи".
4. З'ясувати, як виникла ідея проведення "всегалицького собору" 1946 року, а також основні етапи його підготовки.
5. Описати відмінність позицій Московської патріархії та "Ініціативної групи".
6. Критично проаналізувати обставини скликання, характер перебігу і зміст постанов "собору" та виявити основні порушення церковно-правового характеру.
7. Узагальнити та підбити підсумки щодо канонічно-правових наслідків "возз'єднання", а також представити сучасні його оцінки та інтерпретації.

Об'єкт дослідження – Галицька греко-католицька митрополія.

Предметом даного дослідження роботи є церковно-правові норми та практичні заходи і форми зміни конфесійної належності й переведення греко-католицьких ієрархічних структур і парафіяльного духовенства під юрисдикцію православного Московського патріархату.

Хронологічно робота зосереджена на періоді 1944-1946 рр., з виходом за ці рамки у випадку представлення репресивних заходів радянської влади щодо УГКЦ під час першої окупації Галичини (1939-1941), а також у викладі оцінок Львівського псевдособору після його проведення і аж до сьогодення.

Географічні межі дослідження охоплюють територію історичних Львівської, Станіславівської та частини Перемиської єпархій, які після Другої світової війни опинилися в складі СРСР.

Оригінальність цієї праці полягає у тому, що вона представляє не лише історичні передумови, хід та наслідки Львівського “собору” 1946 року, але акцентує увагу саме на державно-правовій та церковно-канонічній перспективах цілого процесу зміни конфесійної та юрисдикційної належності галицьких греко-католиків.

Основні джерела та література: важливими джерелом цієї магістерської роботи виступають архівні матеріали, що значно підкріплять дану працю. Особливо новоопубліковані архівні матеріали із збірки *Львівський псевдособор 1946 р. у документах НКВД* Електронного архіву Українського Визвольного Руху.

Фундаментальними є також: два томи збірників документів радянських органів державної безпеки – *Ліквідація УГКЦ (1939-1946)* Володимира Сергійчука; Видання президії Собору - *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946; Чинности і рішення руського провінціального Собору в Галичині, отбувшого-ся во Львові в році 1891.*

У даній роботі неодноразово використовуватиметься праця отця Івана Гриньоха *Знищення Української Греко-Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, оскільки він перший написав про незаконність Львівського псевдособору; книга Богдана Боцюрківа *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, який детально описує перебіг подій перед, під час та після з'їзду 1946 року; монографія дослідниці Наталії Шліхти *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.* та науковий збірник *Ковчег* чисел №6 та №7.

Щоб представити позицію Московської патріархії щодо Львівського з'їзду 1946 року буде використано випуски журналів *Московської патріархії* та *Письма Патриарха Алексея I в совет по делам Русской Православной Церкви при Совете народных комиссаров – Совете Министров СССР 1945-1953 гг.* А також, для огляду інтерпретацій УГКЦ, РПЦ, РКЦ та ПЦУ на подію Львівський “собор” 1946 року використовуватимуться офіційні веб-сайти Церков, на яких представлені доповіді, промови та заяви очільників даних Церков.

Окрім цього, не менш важливими є: доповіді наукової конференції *"Львівський собор" 1946 року: історичні обставини та сучасні оцінки* та стендова фотовиставка *«Нічого таємного, що б не стало явним»* із нагоди 75-ліття від дня проведення Львівського псевдособору, у якій представлені документи й фотоматеріали з фондів Галузевого державного архіву СБУ, Державного архіву Львівської області, Львівського музею історії релігії, архіву Інституту історії Церкви УКУ, Центрального державного кінофотоархіву України ім. Г. Пшеничного, а також архіву Інституту історії Церкви.

Структура роботи побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів (9-ти підрозділів), висновків, списку джерел і літератури, додатків та ілюстрацій.

У першому розділі подана коротка характеристика стану Галицької греко-католицької митрополії перед проведенням “возз’єднавчого” собору та описано характер взаємин Церкви із радянською владою на початковому та завершальному етапах Другої світової війни. Докладніше розглянуто причини ворожого ставлення сталінського режиму до УГКЦ та обставини розробки і початкові кроки з втілення плану “ліквідації унії” в Галичині.

У другому розділі проаналізовано спосіб утворення та статус "Ініціативної групи". На основі нововідкритих документів відстежено процес оперативно-агентурного залучення греко-католицьких священнослужителів до співпраці з владою для надання “возз’єднавчій акції” характеру “самоліквідації”. В особливий спосіб розглянуто постать отця Гавриїла Костельника, який очолив “Ініціативну групу” та активно працював над організацією процесу

“возз’єднання”. У цьому розділі також детально описано обставини склання, проведення та ухвалення рішень Львівського “собору”.

Третій розділ розглядає канонічно-правові порушення у проведенні зібрання 1946 року, спираючись на чинне у той період законодавство Католицької Церкви та Галицької греко-католицької митрополії. Особливу увагу звернено на такі чинники і засади, як склад учасників, їхні повноваження, рівень представництва, головування, свобода волевиявлення тощо. Останній підрозділ присвячений реакціям на цю подію та пізнішим оцінкам з боку УГКЦ, РПЦ, РКЦ, ПЦУ.

РОЗДІЛ І

ПЕРЕДУМОВИ РОЗРОБКИ ТА ПОЧАТКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЛАНУ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЛІКВІДАЦІЇ УГКЦ

1.1. Становище Галицької греко-католицької митрополії в умовах першої радянської окупації 1939-1941 років

Переломне значення для долі українського населення Східної Галичини, яка у 1920-30-ті роки перебувала і складі відновленої Речі Посполитої, мала Друга світова війна. Відповідно до укладеного 23 серпня 1939 р. між гітлерівським Рейхом та сталінським СРСР “пакту Молотова – Ріббентропа” землі Західної України та Західної Білорусі мала перейти під радянську владу. Вже у вересні того ж року, після нападу Німеччини на Польщу, Червона армія зайняла ці території під виглядом їх визволення та возз’єднання в одній державі¹. Однак насправді дуже скоро виявилось, що більшовицький режим не має жодного наміру толерувати бажання українців до незалежності або хоча б автономності. Ще до вступу радянських військ органи НКВС мали чіткий план репресивних дій, згідно з яким “визволителі” повинні були ізолювати і піддати репресіям найбільш свідому, патріотично настроєну частину інтелігенції, робітників і селян, а також депортувати у віддалені північні регіони СРСР понад 50 відсотків населення Західної України².

Не було ілюзій і щодо антирелігійної, безбожної сутності цього режиму. Адже за період 1917-1937 рр. в Радянському Союзі було зруйновано сотні храмів та монастирів, фізично знищено понад 30 тисяч священнослужителів лише Російської Православної Церкви³. Станом на 1939 рік РПЦ мала всього чотирьох

¹ ЛИСЕНКО О. *Пакт Молотова-Ріббентропа 1939* // Інститут історії України resource.history.org.ua (05.12.2021).

² ЛИГА В. *Спогади про радянськ депортації в Західній Україні за 1939-1941 роки від 18.10. 1990 року / ф.11. Т. 33. // avt.org.ua (1.09.2021). Див. дод. 1.*

³ *Спецоперація «собор» і як УГКЦ «возз’єднали» з РПЦ – в інтерв’ю з Олегом Турієм // Український Католицький Університет ucu.edu.ua (25.09.2021).*

єпископів, в Українській РСР не було жодного і діючими залишилися лише два десятки церков⁴.

На Західній Україні у період між двома світовими війнами ситуація була жовсім інша. Тут релігійна складова займала одне із найважливіших місць у суспільному житті. Найбільш чисельною серед усіх конфесій була Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), яку із 1901 до 1946 р. очолював митрополит Андрей Шептицький. За часів його архипастирського служіння ця Церква досягла свого найбільшого розквіту та, незважаючи на часті зміни політичної влади, залишалася найбільш авторитетною та впливовою українською інституцією. На територіях, які восени 1939 р. опинилися під радянською окупацією (Станиславівська, частина Перемиської єпархії та Львівської архієпархії) нараховувалося близько 2120 греко-католицьких парафій і понад 3,1 млн вірних⁵. Ця велика і згуртована релігійна спільнота була ворожою для сталінського режиму не лише з огляду на його атеїстичну сутність, але й тому, що сама вона мала виразний характер “національної Церкви”, підтримувала юрисдикційний зв’язок з Римським Апостольським престолом та єдність із усією Католицькою Церквою. А це сприймалося владою як загроза для монопольного панування комуністичної ідеології та як перешкода для швидкої радянзації окупованих земель⁶.

Одразу після зайняття території Східної Галичини, сталінський режим здійснив низку заходів, спрямованих проти УГКЦ та інших релігійних спільнот, конфіскувавши будівлі освітніх закладів (Богословської академії, малих та великих семінарій, приватних гімназій, початкових шкіл), шпиталі, господарські об’єкти, фінансові активи та монастирські приміщення⁷. Монаше життя опинилося у дуже скрутному становищі, оскільки кількість монастирів

⁴ «... не було жодного легального, тобто зареєстрованого як "служитель" культу, єпископа жодної конфесії...». СКАКУН Р. *"Сторож братові своєму": агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939-1941 роках // Ковчег 8 (2018), 74.*

⁵ БОЦЮРКІВ Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, Львів 2005, 29.

⁶ БОЦЮРКІВ Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 74.

⁷ У Декларації Народних Зборів (укладена 22 жовтня 1939 року) не згадувалося про єпархіяльні й парафіяльні маєтності, проте їх однаково було націоналізовано. Там само, 31.

поступово почали скорочували, а монахи та монахині, в обов'язковому порядку, повинні були працювати на світських роботах⁸. Усі греко-католицькі видавництва (газети: *Нова Зоря, Мета, Правда*; журнали: *Дзвони, Місіонар, Українське юнацтво, Богословія* та ін.) були заборонені⁹.

Таким чином, радянська влада намагалася паралізувати діяльність унійної Церкви та ізолювати її від народу¹⁰. Поряд із законодавчими обмеженнями та фінансовими обтяженнями, органи держбезпеки розпочали агентурний збір даних по церковній лінії, оскільки вважали усі релігійні об'єднання "серйозною оперативною базою", яка потребує "вмілого і правильного вирішення"¹¹. Опрацювавши ці дані, у грудні 1939 р., львівське НКВС відкрило справу під грифом «*Ходячие*», по якій проходили представники ієрархії та духовенства УГКЦ¹².

Одним із найголовніших елементів радянської репресивної політики являвся агентурний апарат. Для органів держбезпеки СРСР агентура була головним інструментом впливу і ця система була добре налагоджена. На території УРСР у період 1920-1930-х роках цей підрозділ активно працював і розглядався як «головна й найгостріша зброя в боротьбі з підривною діяльністю імперіалістичних розвідок, буржуазних націоналістів і антирадянських елементів¹³». Наймасовішим "антирелігійним елементом" у розробці агентів, стали так звані "церковники та сектанти". Агенти проникали у внутрішнє життя конфесії, парафії, громади тощо. Вони шукали у них своїх прихильників, які згодом починали співпрацювати у агентурно-оперативних акціях. Не винятком була й вища церковна ієрархія, яка, за планом державної влади, мала стати

⁸ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 30-31.

⁹ Там само, 30-31.

¹⁰ Там само, 30-31.

¹¹ СЕРГІЙЧУК В. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки*. Т.1. Київ 2006, 8.

¹² Шептицький Андрей Іванович, митрополит Греко-Католицької Церкви; Куницький Леонтій Теофілович, священник-прелат; Бучко Іван Григорович, єпископ; Будка Микита Михайлович, єпископ; Ковальський Олександр Дмитрович, священник-прелат; Лаба Василь Михайлович, канонік; Каштанюк Антон Трофимович, священник та ін. / Постанова 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про заведення оперативної справи «Ходячие» на митрополита Андрея Шептицького та інших осіб 31 грудня 1939 року. СЕРГІЙЧУК. *Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946)*, 67-68.

¹³ СКАКУН. "Сторож братові своєму": *агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939-1941 роках*, 73.

лояльною до радянської політики і тим самим в очах вірних представляти радянську владу як таку, що “толерує і визнає” релігійні права своїх громадян¹⁴.

Перша окупація західних територій України стала для органів держбезпеки новим викликом. Чисельна “національна Церква” становила загрозу для впровадження комуністичних ідей, тому й не дивно, що практично одразу після окупації, радянські спецслужби розгорнули агентурну мережу в її середовищі. У цей період було відкрито чимало колективних та індивідуальних справ на греко-католицьке духовенство: «Клубок» – на групу монахів та монахинь; «Проповідники» – на тернопільських священників, які ніби виступали із антирадянськими проповідями; «Осине гніздо», «Васютинці», «Актив» – справи на окремих душпастирів, яких уважали членами націоналістичних угруповань¹⁵. Таким чином ця Церква в очах репресивних органів представлялася як ворожа антирадянська організація, яка підтримує націоналістичні ідеї. Тому сталінський режим спрямував свої зусилля також на підрив внутрішньої єдності УГКЦ, її розрив із Ватиканом та навернення на офіційне православ’я. Представники державної влади пробували переконати деяких священників у необхідності створення окремішньої “національної” Греко-Католицької Церкви, а також сприяли утворенню в Західній Україні ієрархічних структур Московського патріархату, зокрема заснуванню в жовтні 1940 р. Тернопільсько-Галицької єпархії з головною метою “навертати до православ’я уніатів” та призначенню 26 березня 1941 р. архимандрита Почаївської лаври Пантелеймона Рудика львівським єпископом, якого зобов’язано «взяти на себе безпосередню опіку над православними приходами Галичини, які повертаються до лона [Російської Православної] Церкви від унії з Римом»¹⁶. Лише вибух радянсько-німецької

¹⁴ У першій половині 1929 року по УРСР серед 591 завербованого агента було 88 представників духовенства і 71 “сектант”. У цей самий період було заарештовано 374 церковників та 389 сектантів при загальній кількості 2136 заарештованих. Висланих церковників та “сектантів” 83 і 270 при загальній кількості висланих 844. Це є показником того, що “релігійники” займали велику частку у загальному антирелігійному контингенті. СКАКУН. “Сторож братові своєму”: агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939-1941 роках, 74.

¹⁵ Там само, 83.

¹⁶ ВОСІУРКІВ В. *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet state, 1939-1950*. Toronto 1996, 59-61.

війни 22 червня 1941 р. перервав реалізацію і змусив відкласти на майбутнє плани НКДБ щодо “возз’єднання уніатів”.

Перша окупація Східної Галичини із вересня 1939 по червень 1941 року була сповна не лише стеженнями, вербуванням агентури, інфільтрацією та збиранням компроматів, але й відвертою антирелігійною пропагандою. Як зауважує дослідниця І. Грідіна:

"Погромщики в рясах", "Кровавое Успение", "Как подавлялась свобода совести в панской Польше", – такими заголовками рясніли сторінки журналу "Безбожник" в 1939-40 рр. Пропаганда апелювала до релігійних і національних почуттів населення, розуміючи їх взаємозалежність...¹⁷.

Не зупинявся безбожний сталінський режим і перед прямим терором, масовими арештами та вбивствами, хоч, як свідчить митрополит Андрей Шептицький, «робили вони це уповільнено, щоб не збурити надто великого спротиву серед цілого загалу населення»¹⁸.

Глава УГКЦ Андрей Шептицький добре розумів те, що радянська влада намагається паралізувати життя й діяльність Церкви та знищити її духовенство¹⁹. Пропри свій стан здоров’я, він залишався міцною опорою для своєї пастви. У своїх численних посланнях митрополит, розуміючи усі труднощі, які переживало духовенство, все ж забороняв парохам залишати свої парафії без його згоди. Після закриття релігійних освітніх закладів галицький владика закликав священників посилити катехитичну та проповідницьку діяльність, особливо для молоді, адже вона потрапила у систему атеїстичного виховання. Навесні 1940 року, митрополит Андрей Шептицький стає на захист християнської освіти молодшого покоління. На ім’я керівника Львівського обласного відділу народної освіти Жарченка, предстоятель УГКЦ надіслав протест, у якому гостро засудив

¹⁷ ГРІДИНА. *Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні під час Другої Світової Війни*, 77.

¹⁸ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 49.

¹⁹ Сім’я митрополита Андрея Шептицького теж зазнала жорстокого ставлення від радянського режиму. 1939 року, у маєтку Шептицьких в Прилбичах представники карального органу НКВС вбили молодшого брата А. Шептицького – Лева Шептицького та його дружину. КРУПНИК Л. *У двобої з системою: Митрополит Андрей Шептицький і більшовицька влада* //news.ugcc.ua (06.12.2021).

«насильство над совістю дітей»²⁰ і «учительства, які мали би на меті зробити зі школи орудник пропаганди безбожництва»²¹.

Водночас митрополит Шептицький намагався уникнути прямого протистояння Церкви з державною владою, категорично забороняв священникам втручатися до політичних справ і робив усе можливе, щоб церковні структури функціонували та пристосовувалися до нових важких умов. «Обернулася картка історії, настала нова епоха, – писав владика у своєму пастирському посланні від 9 жовтня 1939 р. до духовенства архієпархії. – Стрічаймо її покірною молитвою, сильною надією в безконечну доброту й милосердя Ісуса Христа – Бога, який усе веде на Божу славу й наше добро... Програма нашої праці така: Будемо повинуватися владі, слухати законів, оскільки вони не противні Божому закону; не будемо мішатись до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашому народі»²².

Глава УГКЦ особливо переживав за збереження ієрархії, адже він знав тактику радянського режиму і розумів, що його постава може призвести до арешту чи заслання. Піклуючись про свою паству, 10 жовтня 1939 р. митрополит таємно передає (руками отця Йосифа Кладочного) лист папі Пію XII. У листі він просить папу дозволу на свячення отця Йосифа Сліпого у єпископа-коад'ютора²³, а також висловлює готовність віддати життя за єдність Церкви і подолання безбожного режиму:

Я покірну прошу Святішого Отця уділити мені його апостольське та батьківське благословення та наказати, уповноважити і призначити мені вмерти за Віру й Церкву. Намісник Христовий може бути певним у майбутті католицизму в Росії. Хай він нас усіх поблагословить. Ми сповнимо наше завдання і Голіат радянського комунізму відійде²⁴.

²⁰ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 38.

²¹ Там само, 38.

²² ШЕПТИЦЬКИЙ А. *Письма-послання, (1939-1944 рр.)*. Львів 1991, Ч.1, 1.

²³ Римський понтифік відповів згодою на призначення наступника і 22 грудня 1939 р. митрополит Андрей спільно із єпископами Микитою Будкою, Миколаєм Чарнецьким та за участі членів капітули уділив архієрейські свячення Йосифу Сліпому. Офіційно про хіротонію було повідомлено 13 січня 1942 року, але радянська влада взнала про цю подію значно раніше, ще на початку осені 1940 року. ШЕПТИЦЬКИЙ. *Письма-послання, (1939-1944 рр.)*, 34.

²⁴ Там само, 34.

Трохи згодом, Шептицький у своєму заповіті на випадок «неможности ніякої душпастирської праці в єпархії себто, коли би... був ув'язнений, вивезений або змушений опустити Львів», пояснював:

Ми у Львові заховували посвячення Преосвященного Йосифа в тайні, приготовуючися на переслідування зі сторони уряду СРСР, який нехибно скорше або пізніше розгромить нашу Церкву. В часах такого переслідування, як те, що ми його очікуємо, може бути для добра Церкви річчю конечною, щоби гонителі не знали, хто є зверхником єпархії²⁵.

Особливо тривожними для греко-католицького духовенства і вірних стали останні тижні перед відступом Червоної армії на схід, коли тисячі ув'язнених без суду і слідства було замордовано в тюрмах²⁶. Пригадуючи ті дні, єпископ Хомишин писав у серпні 1941 р.: «Мене все ще душить жах і відчай... У моїй єпархії вісьмох священиків було заарештовано і заслано; трьох убито. Така сама доля чекала на багатьох інших священиків... під час відходу большевиків, коли б вони не втекли до лісів, не сховалися у людей по домівках... Я і мій єпископ-помічник щоночі очікували арешту і заслання»²⁷. А архієпископ Сліпий в одному з листів, висланому у 1942 р. до Швейцарії, згадував: «Страшним був відворот більшовиків. Перед катедру заїхав більшовицький танк. Поліція витягнула нас з помешкань і поставила під мур. Енкаведисти роздерли на мені рясу. Так стояли ми дві чи три години... й очікували смерті. Вкінці прийшов старшина й відпустив нас додому»²⁸.

Підсумовуючи ті лиха, що їх зазнала його Церква під час двадцяти двох місяців радянської окупації, митрополит Шептицький у серпні 1941 р. писав:

²⁵ В архівах знайшли невідомий заповіт митрополита Андрія Шептицького // galinfo.com.ua (25.10.2021). Див. дод. 7.

²⁶ Особливо кривавими стали останні дні радянської окупації. Наприкінці червня 1941 р., перед відступом Червоної армії під натиском німецьких військ, була видана директива народного комісара держбезпеки СРСР Меркулова, яка постановляла розстріляти всіх ув'язнених у тюрмах Західної України. Представники української інтелігенції, духовенства, активісти національно-визвольного руху і ще тисячі інших були жорстоко знищені буквально за кілька днів. Так, у Львівській області 22-28 червня було розстріляно 4 тис. 591 людину; Дрогобицька обл. – 3 тис. 301 людину; у Станіславі – 2 тис. 500 людей; у Тернополі – 1 тисяча, у Перемишлі та Добромилі – 2 тисячі; у Володимир-Волинському – теж близько 2-ох тисяч людей. БОНДАРУК Л. – ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО Т. *Кривавий слід НКВД: розстріли політичних в'язнів в західноукраїнських тюрмах у 1941 році* // uinr.gov.ua (25.10.2021).

²⁷ Лист єпископа Хомишина до нунція Ротти // *Actes et documents*, Т. 3, Ч. 1, 424.

²⁸ Фрагменти листа опубліковано в: *Мартирологія*, 381-382.

Цілком очевидно, що під більшовиками всі ми почувалися приреченими на смерть; вони не приховували свого стремління знищити і задушити християнство, затерти найменші його сліди²⁹.

І все ж, перша хвиля комуністичних репресій під час окупації 1939-1941 рр. не зуміла зламати УГКЦ. Отець Іван Гриньох наводить кілька основних причин, чому все ж таки – попри масштабний терор – вона вціліла:

- Чисельна вірність своїй Церкві серед західного українського католицького населення.
- Постать митрополита Андрія Шептицького, який був відомий в усьому світі і цінений своєю відданою, титанічною працею для українського народу.
- Хоч більшовицька влада і мала вплив на західні території, та все ж, у ті роки, політична ситуація була не певна і вони не бажали утворювати для себе ще один опір у вигляді релігійних масових повстань.
- Діяльність у 22 місяці була надто короткою для ґрунтовної розробки із ліквідації Греко-Католицької Церкви.
- У терорі під час першої комуністичної окупації Українська Католицька Церква вийшла пограбованою фінансово, зранена арештами та розстрілами своїх пастирів й вірних, але духовно загартованою й ще більш згуртованою та готовою до діяльності у важкі буремні роки³⁰.

1.2. СПРОБИ НОРМАЛІЗАЦІЇ ВЗАЄМИН УГКЦ З РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ

Уже після поразки німецького Вермахту під Сталінградом та укладення домовленостей країн Антигітлерівської коаліції в Тегерані у 1943 році стало зрозумілим, що повернення радянської влади на Західну Україну неминуче. Тривожні очікування охопили місцеве населення і церковну ієрархію, перед якими знову постала перспектива потрапити до рук тоталітарного,

²⁹ Лист митрополита Шептицького до нунція Ротти від 30 серпня 1941 р. // *Actes et documents*, т. 3, ч. 1, 437.

³⁰ ГРИНЬОХ І. *Знищення Української Греко-Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*. Мюнхен 1970, 8.

безбожницького режиму, з острахом згадуючи ще недавні криваві події 1941 року³¹.

Радянські можноладці розуміли, що ще один відкритий жорсткий наступ на Церкву може викликати сильні протести населення і ще більше підбурить до спротиву підпільні угруповання УПА. Тепер, коли Сталін розраховував на довге підпорядкування собі західних областей України, його тактика щодо греко-католиків повинна була змінитися. Органи держбезпеки не вдавалися до різких дій і шукали способи знищити Церкву зсередини. Вороже наставлення не зникло, репресії не припинилися, але змінилися їхні методи. Активізувалася робота над вербуванням греко-католицьких священників та їхнього близького оточення. Так, до прикладу, на ім'я Сергія Савченка³², народного комісара державної безпеки УСССР 3 рангу та Дмитра Медведєва³³, підполковника держбезпеки, начальника 2 Управління НКГБ УСССР, була подана записка *Про становище уніатської Церкви і діяльність її духовенства у період окупації Німеччиною в 1941-1944 роки*. У ній констатовалося, що митрополит Андрей Шептицький змінив своє ставлення до нацистів від позитивного до вкрай негативного, а також про його підтримку УПА та конфлікти із нею, що рекомендувалося використати для придушення збройного опору підпілля³⁴. При цьому наголошується, що після другого приходу Червоної армії в Галичину митрополит бажав хороших стосунків із радянською владою³⁵. Глава УГКЦ підготував листа Йосифу

³¹ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 54.

³² «Народився С. Р. Савченко 18 червня 1904 року у м. Скадовську Дніпропетровського повіту Таврійської губернії (тепер – Херсонська область) в сім'ї селянина [...] з жовтня 1940 року по травень 1941 року він виконує обов'язки начальника 5-го відділу Управління державної безпеки НКВС, а у травні 1941 року стає заступником Народного комісаріату державної Української РСР та начальником Першого управління НКДБ УРСР. У липні 1943 року С.Р. Савченка призначено Народним комісаром НКДБ Української РСР, а згодом, у березні 1946 року, - Міністром державної безпеки УРСР. На посаді він працював до серпня 1949 року». ХОМЕНКО В. – РОМАНЮК В. *Керівники Української зовнішньої розвідки*. II вид., Київ 2011, 84-85.

³³ «Медведєв Дмитро Миколайович (22.08.1898 – 14.12.1954) – 3 червня 1941 – співробітник Особливої групи по формуванню партизан. загонів 4-го управління НКДБ СРСР. З вересня 1941 – командир розвідувально-диверсійного загону НКДБ СРСР "Митя", який діяв у Брянській обл. та Білорусі. З червня 1942 – командир розвідувально-диверсійного загону НКДБ СРСР "Переможці". З березня 1944 – нач. відділення, заст. начальника відділу 4-го управління НКДБ/МДБ СРСР». ПОДКУР Р. *Медведєв Дмитро Миколайович*. resource.history.org.ua (10.09.2021).

³⁴ Із доповідної записки управління управління НКДБ Львівської області НКДБ УРСР про діяльність Греко-Католицької Церкви в 1941-1944. *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали*, Т. 1., 212-219.

³⁵ *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали*, 212-219.

Сталіну, у якому він висловив надію «що церква Західної України, як і весь народ, знайде в СРСР під Вашим проводом свободу діяльності та розвитку в благополуччі і щастя»³⁶.

1 листопада 1944 року помирає митрополит Андрей Шептицький. Його смерть для радянських репресивних органів стала сигналом до активізації свого наступу на УГКЦ, хоч зміна проводу відбулася без якихось перешкод чи прямого втручання з боку влади. Похорони покійного предстоятеля пройшли із усіма урочистостями, за участю єпископів, духовенства та вірних усіх католицьких обрядів – українського, латинського, вірменського. Попри те, що у більшовицькій системі релігійні публічні масштабні зібрання були неприпустимі, Сергій Даниленко “Карін”³⁷ на прохання отців Івана Котіва та Гавриїла Костельника, дав офіційний дозвіл на проведення чисельної похоронної процесії вулицями Львова³⁸. 12 листопада відбулося урочисте поставлення архиєпископа Йосифа Сліпого на митрополита Львівського і Галицького, а о. Климентія Шептицького – на архимандрита монахів-студитів³⁹. Повідомлення про нового очільника УГКЦ опублікувала головна радянська газета *Правда*, що серед греко-католиків було потрактовано як офіційне визнання і її глави, і самої Церкви⁴⁰. Микита Хрущов, доповідаючи про ці зміни в проводі Йосифу Сталіну, 15 листопада 1944 р. повідомив про проведення похорону та вступ на престол Йосифа Сліпого, водночас інформуючи про його недостатній авторитет та невдоволення частини ієрархії, і як наслідок, про наявність прихованої боротьби за впливи, якою він рекомендував скористатися для підризу авторитету Церкви серед населення⁴¹.

³⁶ БЕЗСМЕРТНИЙ-АНЗІМРОВ. *Митрополит Андрей Шептицький* // *День* (11 січня 2019).

³⁷ Із 1944 року Сергій Карін стає уповноваженим у справах релігії в структурі НКВС/НКДБ УРСР і правою рукою голови служби держбезпеки в Україні Сергія Савченка. БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 67.

³⁸ ГУРКІНА С. *Напередодні вічності: митрополит Андрей Шептицький в останні три місяці свого архієрейського служіння* // Інститут Історії Церкви ichistory.org.ua (25.10.2021).

³⁹ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 72.

⁴⁰ *Смерть митрополита Шептицького* // *Правда* №265 (4 листопада 1944), 4. Див. дод. 6.

⁴¹ Там само, 73.

Греко-католицька ієрархія попри недовіру до атеїстичної влади, все ж хотіла “нормалізувати відносини із радянським урядом”⁴². Ще за життя митрополит Андрей Шептицький готував делегацію до Москви, але він не встиг її відправити⁴³. Його задум втілював уже Йосиф Сліпий. У складі делегації були: архимандрит Клементій Шептицький, отець Гавриїл Костельник (на його присутності наполягав "київський уповноважений" Даниленко⁴⁴), радник митрополита отець Іван Котів⁴⁵ та монах-студит Герман Будзінський⁴⁶. За словами нового глави Церкви, Йосифа Сліпого, делегація мала на меті: передати "меморіал у справі свободи і потреби нашої Церкви"⁴⁷, два листи до Сталіна від чинного і попереднього предстоятелів, а також з'ясувати, яким є офіційне ставлення найвищої радянської влади до греко-католиків.

22 грудня 1944 року делегація була прийнята в Москві головою Ради у справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР Іваном Полянським. Це була перша їхня зустріч, на якій посланці передали листи та меморандум. В останньому Йосиф Сліпий пропонував юридично закріпити статус УГКЦ в Радянській державі на підстав чинних норм міжнародного права, посилаючись на конкордат 1925 року між Ватиканом та Польщею⁴⁸, а саме:

- 1) свобода католицької церкви в Польщі у внутрішньому житті, 2) забезпечення лояльності духовенства супроти держави, 3) співділання церкви і держави в ділянці

⁴² *Смерть митрополита Шептицького // Правда №265 (4 листопада 1944), 70.*

⁴³ СЕРГІЙЧУК В. *Нескорена Церква*, Київ 2001, 17.

⁴⁴ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 74.

⁴⁵ «Іван Онуфрійович Котів народився 1 жовтня 1910 р. в селі Літиня на Дрогобиччині у глибоко релігійній, проте бідній селянській родині. [...] Завдяки підтримці митрополита Андрея Іван Котів стає студентом теології Богословської академії у Львові. Наприкінці 1930-х рр., завершивши свої студії, він був висвячений на священника. [...] Після повернення у липні-серпні 1944 р. більшовицьких властей на західні терени України, перед УГКЦ постали нові виклики. Митрополит Андрей розумів, що в жорстоких умовах сталінського режиму йому слід демонструвати лояльність до нової влади та шукати шляхи збереження Церкви. У цій ситуації о. Іван Котів знову ж був одним із найближчих помічників свого високого покровителя». ГАЛІВ М. *«Від Унії не відречуся»: діяльність о. Івана Котіва в умовах ліквідації УГКЦ (1944-1946) // sde.org.ua (20.09.21).*

⁴⁶ «Григорій Будзінський народився 14 жовтня 1905 року в селі Перегноїв Перемишлянського району Львівської області. [...] Ще під час навчання в гімназії познайомився з чернечим життям студитів. У 1930-х рр. вступив до монастиря, де отримав чернече ім'я Герман. [...] З рук Митрополита Андрея Шептицького 9 квітня 1939 року отримав чернечі священнічі свячення. У 1945 році отець Герман Будзінський входив як перекладач до складу офіційної делегації УГКЦ на зустріч у Москві з урядом Радянської держави та представниками Російської Православної Церкви». *Оновлено. До 25-ліття легалізації УГКЦ в Україні: отець Герман (Григорій) Будзінський (1905-1995) // ichistory.org.ua (20.09.21).*

⁴⁷ СЕРГІЙЧУК. *Нескорена Церква*, 17.

⁴⁸ ЛЕВИЦЬКИЙ Д. *Рубець Заслони. Заключення конкордату між Польщею і Ватиканом // Діло №40 ibragia.ua (20.09.2021).*

релігійного виховання громадянства і 4) урухомлення для земельної реформи ерекціональних ґрунтів при збереженні мінімуму екзистенції для духовенства⁴⁹. Делегати від УГКЦ наголошували також на історичних відмінностях Західної України від решти українських територій, намагаючись таким чином аргументувати необхідність збереження її культурно-релігійних особливостей⁵⁰. Порадившись із Хрущовим та Молотовим, І. Полянський зустрічається із греко-католицькою делегацією вдруге 27 грудня. Його відповідь була короткою:

Перед радянським союзом всі релігії є рівними і всі релігійні організації діють в рамках чинного в країні законодавства про культу. Тому жодних винятків не буде робитися і для Греко-Католицької Церкви, а її прохання, які не суперечать закону, будуть задоволені⁵¹.

Насправді ж, паралельно з переговорами, радянські спецслужби починають розробляти план знищення УГКЦ⁵², особливо після того, як переконалися у неефективності своїх намірів заручитися підтримкою ієрархії для боротьби з Українською Повстанською армією⁵³.

1.3. План НКДБ та перші кроки “ліквідації унії” в Галичині

3 лютого 1945 року Сергій Карін спільно із начальником 2-го управління УРСР Павлом Медведєвим підготували та подали на розгляд наркома Савченка план заходів щодо УГКЦ, як “чужої нам за впливом легальної резидентури Ватикану і активно діючої української націоналістичної організації на нашій території”, в якому вперше прямо сформульовано завдання про «повну ліквідацію уніатів на нашій території і на відрив греко-католицької церкви від Ватикану з подальшою метою їх возз’єднання з православною церквою СРСР»⁵⁴.

Очевидно, що на прийняття такого рішення саме в цей час вплинули як ситуація на окупованих повторно західноукраїнських землях і зміни в управлінні самою УГКЦ, так і геополітичне становище, пов’язане із близьким завершенням Другої світової війни в Європі. Адже 4 лютого 1945 р. відбулася міжнародна

⁴⁹ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 79.

⁵⁰ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 82.

⁵¹ Там само, 82.

⁵² Там само, 83.

⁵³ СЕРГІЙЧУК. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946)*, 277-285.

⁵⁴ Там само.

конференція в Ялті⁵⁵, на якій було зокрема визначено східний кордон Польщі по т.зв. лінії Керзона, що означало, включення Західної України в складі УРСР⁵⁶. Напевно тому в аргументації Каріна та Медведєва наголос робиться на “нашій території”.

Як уже було сказано, переслідування греко-католиків у Галичині та масштабна агентурна діяльність радянських репресивних органів із розробки й вербування вірних, священнослужителів та найближчого оточення митрополита Шептицького почалися ще за першого приходу радянських військ у 1939 р⁵⁷. Серед тих, хто ще тоді опинився в центрі уваги НКВС була й особа о. Гавриїла Костельника. На кінець 1930-х – 1940-х, він був одним із найбільш авторитетних та освічених священників УГКЦ. Будучи хорошим оратором, автором численних мовознавчих, літературознавчих та богословських трактатів, д-р Костельник став дуже популярним серед греко-католицького духовенства, зокрема був близьким із митрополитом Андреем Шептицьким. Разом із цим, він був великим противником латинізації української Церкви та ревним захисником унікальної східної традиції⁵⁸. Саме його негативне ставлення до Ватикану зацікавило радянську владу. У виписці за 7 березня 1940 було сказано:

Костельник враждебно настроен по отношению к Папе и вообще к католицизму, но об этом он рассказывает только в частных беседах. Думаю, что Костельник возглавил бы работу, направленную на независимость греко-католической церкви от Ватикана⁵⁹.

Ці слова є яскравим прикладом того, що сталінський режим вже під час першої окупації шукав потрібних собі людей та намагався відірвати Греко-Католицьку

⁵⁵ ЦАЛИК С. *Ялтинська конференція: як вирішували долю Львова і сотень тисяч українців* // bbc.com (26.09.2021).

⁵⁶ «Щодо Львова кремлівський вождь мав особистий комплекс – це місто він намагався захопити ще 1920 року [...] 1939-го Сталін узяв реванш і тепер не збирався віддавати позиції [...] Дискусія щодо приналежності Львова автоматично зачепила проблему визначення радянсько-польського кордону. Фактично ішлося про західний кордон України. З політичних міркувань Сталін не міг наполягати на лінії, яку передбачав пакт Ріббентропа – Молотова 1939 року. За тодішньою домовленістю з Німеччиною до складу СРСР мали б увійти території аж до східних околиць Варшави. Більшу частину тих земель було би включено до складу України (Ряшів, Перемишль, Люблін, Холм тощо), а іншу частину - до Білорусії. Від згаданих територій Стан був змушений відмовитися. Удав, ніби робить "поступку", зголошуючись на лінію Керзона, яка проходила набагато східніше. Потім згодився відступити додатково ще на 8 кілометрів». ЦАЛИК. *Ялтинська конференція: як вирішували долю Львова і сотень тисяч українців* (26.09.2021).

⁵⁷ СЕРГІЙЧУК. *Нескорена Церква*, 72-73.

⁵⁸ КОЛЯДА І. «Він прагнув перехитрити диявола». *Отець Гавриїл Костельник: штрихи до контрверсійного портрета* // *Історія в рідній школі* № 10 (2018) 34.

⁵⁹ Там само, 70-71.

Церкву від єдності з Римом. Після повернення радянської влади в Галачину у 1944 р. цей план було реанімовано та вдосконалено.

Головним знаряддям знищення УГКЦ мала стати Російська Православна Церква, яка перед Другою світовою війною була вже майже спустошеною через матеріалістично-атеїстичну ідеологію у Радянському Союзі та прями переслідування⁶⁰. На зміну ставлення сталінського режиму до цієї Церкви в ході війни вплинуло як його бажання мобілізувати всі ресурси для гуртування населення на відсіч ворогові, так і масове відродження релігійного життя на окупованих територіях при сприянні німецької влади. Не останню роль відіграв і той факт, що нові союзники СРСР (Англія та Америка) у війні із Німеччиною, були країнами у яких дуже цінувалася релігійна свобода і права громадян щодо релігійних переконань⁶¹. Все це вимагало корекції атеїстичної пропаганди та бажання використати Російську Православну Церкву для цілей радянської внутрішньої та зовнішньої політики. Вона повинна була стати послухним знаряддям в руках тоталітарного більшовицького режиму, який не втрачав своєї безбожної сутності. Зрештою, ієрархія Московського патріархату сама була налаштована проти Католицьких Церков і була не проти розширення своєї юрисдикції, їй потрібно було лише у цьому підтримати⁶². Ця вигідна можливість не могла залишитися без уваги Сталіна. Вже у вересні 1943 року Йосип Віссаріонович Сталін прийняв тодішнього Московського митрополита РПЦ Сергія (Старгородського), Ленінградського митрополита Алексія (Сіманського) та Київського митрополита Миколая (Ярушевича)⁶³. Й. Сталін визнав патріарше правління Російської Православної Церкви і того ж місяця, відбувся собор РПЦ, на якому зібралося 3 митрополити, 11 архиєпископів і 5 єпископів. На даному соборі було обрано митрополита Сергія - патріархом Московським і всієї Руси,

⁶⁰ «Російська православна церква на 1939 рік мала лише чотирьох єпископів, і вона стояла на грані фізичного вимирання. Церква була приречена на знищення. І кроки, які були здійснені у 1943 році, реанімували, на жаль, майже мертву структуру. За період 1917-1937 років було знищено понад 30 тисяч священнослужителів РПЦ. Ми мусимо розуміти, що це була обезкровлена спільнота». Спецоперація «собор» і як УГКЦ «возз'єднали» з РПЦ – в інтерв'ю з Олегом Турієм // ucu.edu.ua (25.09.2021).

⁶¹ ГРИНЬОХ. *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, 10.

⁶² Там само.

⁶³ ІШКОВ С. *Собор, избравший патриарха «большевистскими темпами»* // mospravda.ru (25.09.2021).

що значно розширило територію під його юрисдикцією. Також на даному соборі була відновлена діяльність Священного Синоду⁶⁴. Паралельно із цим було створено державний орган – Раду в справах РПЦ (РС РПЦ), очільником якої поставлено полковника Георгія Карпова⁶⁵. Вона стала основним “містком” у діалозі між державною владою та церковною. Для радянської системи правління, такий орган як РСРПЦ був необхідним, він повинен був повністю контролювати діяльність ієрархії і спрямовувати її у потрібному їм руслі. Тобто Церква, як інституція існувала і визнавалася, але функціонувала та приймала свої рішення лише через затвердження державною владою⁶⁶. Таким чином, Російська Православна Церква фактично була ізольована від суспільства та позбавлена своєї євангелізаційної місії, а натомість активно задіяна у пропаганді комуністичного режиму.

Ухвалене Помісним собором *Положення про у правління РПЦ*⁶⁷ у 1945 році не давало ієрархії можливості діяти вільно та відповідно до соборних принципів управління Церквою. Так, до прикладу, необмежену владу на усіх рівнях отримує Патріарх і цим самим зводить до мінімум повноваження Священного Синоду і Помісного собору⁶⁸. Така жорстка централізована автократична структура РПЦ була зручною у маніпуляціях державної влади. Адже якщо глава Церкви є “своєю людиною”, то вся церковна структура діятиме у зазначених рамках радянської системи і вірні цієї Церкви будуть організовані та налаштовані так, як це потрібно владі⁶⁹.

15 травня 1944 року помирає патріарх Сергій і новим главою РПЦ стає митрополит ленінградський Алексій (Симанський). Він був великим

⁶⁴ Ішков. *Собор, избравший патриарха «большевистскими темпами»*.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ «Листи патріарха Алексія до Ради показують, що не було жодного, найдрібнішого питання церковного життя, стосовно якого він не вважав би за конче потрібне проконсультуватися з "дорогим і вельмишановним Георгієм Григоровичем" (як неофіційно звертався патріарх до Карпова)». ШЛХТА. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*, 87.

⁶⁷ «Уже побіжний перегляд структури документа показує, що інституційне існування РПЦ відновилося: Частина 1 "Патріархат", Частина 2 "Священний Синод", Частина 3 "Єпархії", Частина 4 "Парафії".» / Там само, 99.

⁶⁸ «Єпархіальний архиєрей дістає широкі повноваження, включно із правом самостійно керувати єпархією, не звертаючись по допомогу до єпархіального управління. Настоятеля храму призначає єпархіальний архиєрей. Він автоматично стає главою церковної ради, що відповідає за управління парафією, вирішує усі фінансові, економічні питання і репрезентує її перед цивільними властями». Там само, 99.

⁶⁹ Там само, 99.

прихильником радянської влади та агентом НКДБ. Вже у першому своєму посланні до своєї пастви він ставить на один рівень боротьбу з фашизмом із протидією Ватиканові та Католицькій Церкві⁷⁰.

19 травня 1944 року була створена Рада у справах релігійних культів (РСРК), яка повинна була контролювати усі інші Церкви та релігійні спільноти, в тому числі й греко-католиків⁷¹. Таким чином, організаційні умови для повного контролю над релігійними організаціями були створені і процес УГКЦ набрав нових масштабів⁷².

У березні 1945 року Йосиф Сталін отримує підготовлену таємну інструкцію №58 *Про заходи щодо приєднання греко-католицьких парафій у СРСР до Руської православної церкви, використання старокатолицької церкви для створення опозиції Ватикану у західних республіках СРСР, зміцнення впливу Руської православної церкви за кордоном та організації всесвітньої конференції християнських церков*⁷³. Сталін погодив документ і Карпов відправляє лист до Хрущова, де у положеннях-інструкціях вказує чіткий план дій щодо ліквідації уніатів, згідно з яким зокрема передбачалося:

1. Організувати в м. Львів православну єпархію, на чолі якої поставити єпископа (з українців) з титулом єпископа Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Тернопільської областей...
5. Від імені патріярха Московського і всієї Руси та Синоду російської православної церкви випустити спеціальне звернення (українською і російською мовами) до духовенства і віруючих уніятської церкви та широко розповсюдити його по уніятських приходах.
6. Організувати всередині церкви ініціативну групу, яка повинна буде декларативно заявити про розрив із Ватиканом і закликати уніятське духовенство до переходу на православ'я⁷⁴.

У реалізації цього плану сталінський режим покладався насамперед на свої репресивні органи та їхню агентурну мережу. Серед агентів держбезпеки “по

⁷⁰ «Уже в цьому першому посланні патріярх Алексій у порозумінні із більшовицьким урядом імпліците накреслив лінію поведінки супроти Української Католицької Церкви. У боротьбі з Католицькою Церквою, а втому числі з Українською Католицькою Церквою, радянський уряд дістав нового союзника і новий інструмент і тому міг уже застосувати нові методи до ліквідації Української Католицької Церкви». ГРИНЬОХ. *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, 10-11.

⁷¹ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 60.

⁷² Там само, 60.

⁷³ МАТКОВСЬКИЙ І. *Арешт єпископату УГКЦ. Фрагмент біографії Праведника Народів Світу бл. свящмч. Климентія Шептицького за 1945 рік* // photo-iviv.in.ua (26.09.2021).

⁷⁴ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 91.

лінії ГКЦ” були, зокрема: професор Микола Паше-Озерський (агентурне псевдо “Вишняков”) був ректором та викладачем Львівського Національного Університету, агент по ліній української інтелігенції з 1938 року; Василь Хом’як (агентурне псевдо “82”), колишній член УСС (Українські Січові Стрільці), заступник наркома УРСР, агент по ліній українських націоналістів, причетний до вбивства полковника Коновальця; Іван Романченко (агентурне псевдо “Футурист”), колишній член Центральної Ради. Літератор; професор Іван Крип’якевич (агентурне псевдо “Галицький”), історик; Петро Карманський (агентурне псевдо “Мудрий”), поет. Всі вони були давніми агентами НКДБ і мали завдання регулярно інформувати керівництво НКДБ про ставлення духовенства до нової окупаційної влади⁷⁵.

Першим прямим та публічним наступом проти УГКЦ була стаття *З хрестом чи з ножем* написана Володимиром Росовичом⁷⁶ у газеті *Вільна Україна* 8 квітня 1945 року. Дана стаття розкритиковує “загарбницьку” діяльність греко-католицьких ієрархів (в особливий спосіб митрополита Андрея Шептицького), цинічно висміює духовенство та виставляє їх “співбратами” підпільних оунівців, розповсюджувачами нацистських настроїв, а разом із тим найбільшими ворогами нової радянської влади⁷⁷.

Наступним серйозним та неочікуваним ударом стало позбавлення волі єпископату. В ніч на 12 квітня 1945 року було заарештовано митрополита Йосифа Сліпого, єпископів Микиту Будку, Миколу Чарнецького, Григорія Хомишина та Івана Лятишевського⁷⁸. Відбувалися багатоденні обшуки у митрополичих палатах та усіх приміщення собору св. Юра. Було вилучено велику кількість цінних архівів, документів та речей. Разом із цим відбувалися

⁷⁵ СКАКУН Р. *Агентурна операція «Львівський собор»* // istpravda.com.ua (29.09.2021).

⁷⁶ В. Росович – це псевдонім, справжнє ім’я Ярослав Галан. «Ярослав Галан (1902-1949) був радянським письменником, публіцистом та комуністичним активістом. Галан відомий своїм підлабузницьким ставленням до окупаційної радянської влади. Він засуджував ідеї української державності, називав українську революцію - "жовтоблакитний маріонетковий балаган типу 1918 року", оббріхував ОУН і УПА, а також греко-католицьку церкву». *11 ударів сокирою по голові: вперше показали фото вбивства радянського пропагандиста у Львові* // galinfo.com.ua (21.09.2021).

⁷⁷ *Стаття Росовича Володимира «З хрестом чи з ножем» із журналу «Вільна Україна» за 08.04.1945 року* / ГДА СБУ, Ф.13. Т. 33. // avr.org.ua (21.09.2021).

⁷⁸ СЕРГІЙЧУК. *Нескорена Церква*, 23.

арешти відомих священників, членів капітули, професорів Богословської академії, семінаристів, мирянських активістів та ін.⁷⁹.

Таким чином, репресивно-каральні органи позбавили УГКЦ її чинної ієрархії. Терором, арештами та масовими депортаціями було зруйновано практично усю легітимну структуру церковного управління і тим самим вона стала слабкою та беззахисною в очах розгубленого і дезорієнтованого населення та частини духовенства. Унійні священники потрапили під пильний нагляд та контроль, будь-яка публічна активність священнослужителів трактувалася як “антирадянська пропаганда” та співпраця з “бандформуваннями ОУН/УПА” і миттєво жорстоко каралася. Завербовані агенти НКДБ серед духовенства створювали усі необхідні умови для ліквідації Церкви “зсередини”, а з арештом єпископату їхня діяльність стала ще активніша⁸⁰.

Отож, підсумовуючи, можна ствердно говорити про те, що Галицька греко-католицька митрополія під владою тоталітарного сталінського режиму не мала шансів залишитися неушкодженою. Її авторитет та активна діяльність серед населення, виразний національний характер та зв'язки із Західним світом заважали популяризувати комуністичні ідеї на території Галичини. Вже під час свого першого короткого приходу радянська влада відкрито показала своє жорстоке ставлення до українського суспільства та Церкви організованими репресіями, депортаціями та особливо масовими вбивствами під час відступу перед натиском гітлерівської Німеччини. Після повернення на західні терени України в 1944 році тактика була змінена на агентурне вербування греко-католицького духовенства для підготовки до “самоліквідації” Церкви. Також до знищення УГКЦ була задіяна Російська Православна Церква, яка нещодавно ще сама потерпала від рук безбожної влади. План щодо ліквідації УГКЦ полягав у тому, щоб створити видимість її добровільного духовенству “возз'єднання” з Московським патріархатом.

⁷⁹ *Справка об арестах антисоветского элемента среди униатского духовенства* / ГДА СБУ, Ф. 13, спр. 372, Т. 33. // avr.org.ua (26.09.2021). Див. дод. 2.

⁸⁰ СЕРГІЙЧУК. *Нескорена Церква*, 23.

РОЗДІЛ II

ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ “ЛЬВІВСЬКОГО СОБОРУ”

2.1. УТВОРЕННЯ “ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ”

Відповідно до сценарію “ліквідації унії”, розробленого радянськими спецслужбами, їм необхідно було серед греко-католиків знайти таких осіб, які б погодилися взяти на себе роль “ініціаторів” відриву від Ватикану та переходу під юрисдикцію Москви. Після арештів митрополита і єпископів, жоден з яких не погодився на співпрацю зі сталінським режимом у “самоліквідації” своєї Церкви, репресивні органи звернули свою увагу на о. Гавриїла Костельника, який, на їхню думку, надавався на таку роль, хоч його важко було назвати прихильником радянської системи чи комуністичної ідеології⁸¹. Під час першого приходу Червоної армії на Західну Україну було заарештовано, а пізніше вбито сина о. Гавриїла, Богдана Костельника, за участь в ОУН та з метою шантажу батька⁸². У часи німецької окупації його інших два сини записалися добровольцями у дивізію *Ваффен-СС Галичина*. Та й сам отець був раніше залучений до загальнонаціонального координаційного органу – Українського національного комітету й разом із духовенством УГКЦ підписував звернення-привітання з нагоди національної державності 1941 року⁸³. Та попри це амбіційний душпастир і професор із своїм різко негативним ставленням до Ватикану зіграв на руку радянським репресивним органам.

Костельник вважав, що лише шляхом співпраці із владою він зможе вберегти Церкву та її ієрархію від повного знищення, хоча й його стосунки із ієрархами ГКЦ теж були неоднозначними. Так, до прикладу, 24 січня 1945 р. він у бесіді із наркомом Сергієм Савченком заявив про невисокий авторитет нового

⁸¹ Коляда . «Він прагнув перехитрити диявола», 34.

⁸² ГДА СБУ ф. 3, спр. 145, арк. 26-27. Див. дод. 3.

⁸³ Коляда. «Він прагнув перехитрити диявола», 34.

очільника греко-католиків – Йосифа Сліпого. За його словами, митрополит боїться комуністичного режиму та не готовий до головування Церквою⁸⁴.

У своїх працях: *Народня чи вселенська церква?*⁸⁵, *Спір про епikleзу між Сходом і Заходом*⁸⁶, *«Нова доба нашої Церкви»*⁸⁷, *Релігійні фальші нових часів*⁸⁸ та у ін., о. Костельник неодноразово наголошував на відмінності східної і західної еклезіальної традиції, докоряв Римові за латинізацію та закликав до модернізації Церкви у відповідь на виклики часу. Популярний проповідник, філософ і богослов бажав звільнитись від “ярма Ватикану, а потрапив у значно більшу пастку радянського режиму, ставши для них “зручним” інструментом руйнації Унійної Церкви шляхом “самоліквідації” та «підпорядкування її цілковито одержавленій та повністю підконтрольній кремлівському режиму РПЦ»⁸⁹. Буквально відразу після арешту єпископату, 14 квітня 1945 року у розмові з підполковником НКДБ Каріним, о.Костельняк, як і передбачалося, дав згоду очолити “Ініціативну групу” з метою якомога більшого залучення греко-католицьких священників до процесу возз’єднання⁹⁰.

Другим увійшов до цієї групи о. Михайло Мельник, парох с. Нижанковичі й генеральний вікарій Дрогобицької області (тієї частини Перемиської єпархії, яка належала СРСР). Свою згоду на членство він дав після морального тиску,

⁸⁴ СЕРГІЙЧУК. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946)*. Т.1, 366-373.

⁸⁵ У даній праці, отець Костельник критикує сучасне розуміння «своєї» Церкви, роблячи із неї «національну» і тим самим розриваючи єдність християн світу. Він також висловлює критику як в бік Західного католицизму так і в сторону Східних православних. Він підтверджує той факт, що Церква у кожному народі несе її культуру та мову і тим вона збагачується. Але єдність усіх у Христі є ключовою для побудови сильної Вселенської християнської Церкви. КОСТЕЛЬНИК Г. *Народня чи вселенська церква?*. Львів 1922, 4-29.

⁸⁶ Після публікації роботи «*Спір про епikleзу між Сходом і Заходом*» отець Гавриїл був скритикований за свої радикальні східні погляди. Основа тема богословської роботи - представити відмінність Сходу і Заходу у моменті «пересуществлення» Святих Таїн під час Літургії. Реакція Риму на публікацію Костельника була дуже негативною, вкрай до погроз екскомуніки. Костельник Г. *Спір про епikleзу між Сходом і Заходом*. Львів 1928.

⁸⁷ Цей короткий реферат був виголошений з нагоди 25-ліття митрополитування Андрея Шептицького. Отець Гавриїл коротко описує унію, яка за митр. Андрея Шептицького розвинулася до «нового стилю, нового характеру; унія, що стоятиме на своїх власних ногах і житиме й ростиме без "панської волі", а своїми власними ідеями, сильними життєво й історично». КОСТЕЛЬНИК Г. *Нова доба нашої Церкви*. Львів 1926, 7-8.

⁸⁸ Дана невелика стаття присвячується проблемам у відносинах між суспільством, державною та церквою. Заперечення Бога у тогочасному суспільстві, призвело до популяризації атеїзму. Отець назвав атеїзм новою релігією. КОСТЕЛЬНИК Г. *Релігія фальші нових часів*. Львів 1937.

⁸⁹ КОЛЯДА. «Він прагнув перехитрити диявола», 36.

⁹⁰ СКАКУН. *Агентурна операція «Львівський собор»*.

фізичних побоїв та арешту⁹¹. 25 квітня 1945 року отець Мельник був завербований як агент *Іванов*⁹².

Третім учасником “ініціативної групи” мав стати хтось із Станіславської єпархії. Із трьох розглянутих кандидатур⁹³ остаточно вдалося заангажувати о. Антіна Пельвецького, пароха м. Копичинці, Тернопільської області та декана Гусятинського деканату⁹⁴. Завербований НКДБ як агент *Шевчук*, він теж під тиском прийняв рішення щодо членства, але згодом сам успішно зумів переконати вісьмох греко-католицьких священників зі свого деканату перейти на православ’я⁹⁵.

29 травня 1945 року “Ініціативна група” на чолі із отцем Гавриїлом Костельником була сформована, вони активно взялися за популяризацію ідеї “возз’єднання” із Російською Православною Церквою. Вже у травні того ж року було оприлюднено два послання “Ініціативної групи”: до греко-католицького духовенства та до Раднаркому УРСР⁹⁶. У зверненнях говориться про критичний стан УГКЦ, що зв’язок із Ватиканом “руйнує нашу Церкву і спасіння є лише у поверненні в лоно православ’я”. Звичайно, ці листи є дещо відмінними за риторикою. Послання до греко-католицького духовенства було сформульоване із “жалем” того, що уніатська Церква перебуває у скрутних часах, без очільників та у постійному розриванні між догодженням Західному світові та прагненням бути єдиними із православ’ям. Наголос на тому, що унія – це поневолення та знищення давньої традиції, що прагнення бути тими, хто єднає Захід і Схід, перетворилося на відкинення уніатів із обох сторін. Радянський Союз виступає

⁹¹ ГРИНЬОХ. *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, 21.

⁹² «Мельник Михаил Иванович, 1908 года рождения, уроженец с. Сухая-Воля, Любачевского района / Польша /, сын лесника, украинец, гр-н СССР, беспартийный, не судим, окончил духовную семинарию в Перемышле и Университет в Инсбурге / Австрия /, доктор богословия, проживает в с. Нижанковичи, того же района, Дрогобычской области». СКАКУН. *Агентурна операція «Львівський собор»*.

⁹³ Спершу представника Станіславської єпархії було обрано о. Русина із Коломиї (агент «Антонов»), але він відмовився від членства в «Ініціативній групі». Пізніше було обрано о. Ігнатія Лубу, викладача семінарії у Станіславі (агент «Угорник»), але після зустрічі із о. Гавриїлом Костельником о. Луб утік. І лише із третьої спроби, під тиском та звинуваченнями у співпраці із ОУН, Антіна Пельвецького було обрано представником Станіславської єпархії в «Ініціативній групі». Там само.

⁹⁴ «"Шевчук" Пельвецький Антон Андреевич, 1898 г. рождения, уроженец села Нагирьянка, Чортковского района, Тернопольской области, украинец, гражданства СССР, б/партийный, с высшим духовным образованием, священник греко-католической церкви гор. Копычинцы, декан Гусятинского деканата». Там само.

⁹⁵ ГРИНЬОХ. *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, 21.

⁹⁶ КОСТЕЛЬНИК Г. *Справа греко-католицької Церкви в Західній Україні*. / Ф.9, Т. 57. // avr.org.ua (30.09.2021).

ініціатором повернення заблудлих овець і новостворена “Ініціативна група” покликана аби подолати цю прірву та возз’єднатися із православ’ям⁹⁷.

У листі до Раднаркому УРСР, Гавриїл Костельник, неодноразово дякує за порятунок і можливість возз’єднання із РПЦ. Описує насильницьку латинізацію уніатів і разом із тим ополячення населення Західної України. Називає Росію матір’ю-рятівницею, яка “вирятувала наш народ від ганебної загибелі” та знову готова прийти на допомогу.⁹⁸ Він представляє “Ініціативну групу” як таку, що виникла внаслідок спонтанного руху греко-католицького духовенства та віруючих західних областей з бажанням возз’єднатися із «Руськоправославною Церквою»⁹⁹.

Відповіддю радянської влади на це звернення стала заява 18 червня 1945 року від уповноваженого Ради у справах Руської Православної Церкви при РНК УРСР Павла Ходченка. У ній він санкціонує “Ініціативну групу” як єдиного тимчасового церковно-адміністративного органу із правом керування існуючими греко-католицькими парафіями на території західних областей України. Він також надав їй право вирішувати усі питання в справі возз’єднання із РПЦ і доручив складати списки усіх деканів, парохів, настоятелів монастирів, які не бажають підпорядковуватися юрисдикції “Ініціативної групи”¹⁰⁰.

Паралельно активізувалася робота по створенню локальних “ініціативних груп” у таких регіонах: Львів, Куликівський район, Сокальський район, район Великих-Мостів, Магерівський район, Жовківський та Рава-Руський райони. На всіх цих територіях, новостворені “ініціативні групки” мали своїх прибічників православ’я. Вони, у внутрішньому житті села, міста, громади, парафії, активно пропагували перехід та подавали інформацію про кількість переконаних у

⁹⁷ «Наша унія стала не унія “возз’єднана” а сепарація від місцевої римо-католицької церкви, а що ми задля унії китаїським муром відділились від наших православних братів на церковному полі то наша католицька церква стала наче заморожена [...] Сумно нам і прикро, що наші єпископи не зорієнтувались на в політичній на в церковній нововитвореній ситуації і хвиля життя перейшла їм понад головами. І ми лишились наче на розбитому кораблі, без керманіча. Що вона так не може лишитись на довший час, це самозрозуміло, бо в сильному організмі завжди знайдуться чили, які боротимуться проти занепаду». Електронний архів Українського Визвольного Руху. КОСТЕЛЬНИК Г. *До всесечного гр.-кат. духовенства в Зах. областях України.* / Ф. 9, Т. 57. // avr.org.ua (30.09.2021).

⁹⁸ КОСТЕЛЬНИК Г. *Справа греко-католицької Церкви в Західній Україні.* / Ф.9, Т. 57. // avr.org.ua (30.09.2021).

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946.* Львів 1946, 19-20.

Львів¹⁰¹. Таким чином “Ініціативна група” вводила людей в оману, нібито більшість давно готувалася до “возз’єднання” і лише чекала можливості та пропозиції від Російської Православної Церкви.

Насправді ж добровільні приєднання греко-католицьких священників до “возз’єднавчої” акції траплялися вкрай рідко. Духовенство намагалося уникнути зустрічі із “Ініціативною групою”, оскільки добре розуміло, що за нею стоять органи НКДБ. Лише під тиском та маніпуляціями декани та парохи давали згоду на співпрацю. Завербовані як агенти, чимало з них ставали слухняним інструментом у руках “Ініціативної групи”, а ті, що чинили опір, були заарештовані та відправлені у заслання¹⁰². Львівська історикиня Світлана Гуркіна у своїй праці *"Возз’єднання по-сталінськи": греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля* досліджуючи інтерв’ю із священниками, які потрапили під опрацювання “Ініціативною групою”, описує критерії, які впливали на підписання возз’єднання. Дослідниця виділяє шість таких критеріїв:

- 1) Сімейний стан. Одруженими священниками можна було легко маніпулювати оскільки вони були вразливі своїми сім’ями. Арешт когось із членів сім’ї ставав основним важелем впливу на священнослужителя, яким вміло користувалися радянські спецслужби. Неодружене духовенство було менш вразливе до таких маніпулювань¹⁰³.
- 2) Справа сумління. Психологічний тиск який здійснювали оперативно-слідчі органи перед приходом “Ініціативної групи” в той чи інший деканат, парафію теж був одним із найчастіше використовуваних методів. Створення картинки того, що “Ініціативна група” діє на благо Церкви, відсутність єпископату та постійні погрози призводили до того,

¹⁰¹ *Справка об арестах антисоветского элемента среди униатского духовенства.*

¹⁰² Купчик Л. *Третій удар (Долі галицьких отців-деканів)*, Львів 2001, 16-34, 105-112.

¹⁰³ Гуркіна С. *Возз’єднання по-сталінськи": греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля* // *Ковчег* 6 (2012), 395.

що священник не витримував морального тиску та підписувався у членство “Ініціативної групи”¹⁰⁴.

- 3) Уникнення арешту і репресій. Діяльність радянських спецслужб викликало страх у духовенства. Усі добре розуміли, що для відкриття справи та ув’язнення не потрібно багато доказів, тим більше, що влада вміла знаходити найменший компромат та представити його так, як було вигідно слідству¹⁰⁵.
- 4) Збереження Церкви і релігії. Від керівників “Ініціативної групи” часто можна було почути слова, що не існує іншого варіанту зберегти діяльність Церкви як тільки її возз’єднанням із РПЦ і священники погоджувалися на таку умову¹⁰⁶.
- 5) Віра в тимчасовість радянської влади. Перший прихід Червоної армії тривав лише 22 місяці. Греко-католицьке духовенство надіялося, що й цього разу радянська окупація буде тривати не довго, тому перехід на православ’я вважався лише вимогою часу, яке згодом втратить свою актуальність¹⁰⁷.
- 6) Сприйняття “возз’єднання” як формальності. Священники підписувалися на перехід, але у житті парафії не відбувалося змін. Приєднання до “Ініціативної групи” не означало, що долучений священнослужитель відлучається від Католицької Церкви¹⁰⁸.

Фактично більшовицькі спецслужби “створювали” усі умови для приїзду членів “Ініціативної групи” у той чи інший деканат, залучали своїх агентів та під маніпулятивним тиском отримували згоди на “возз’єднання” від священників на так званих деканальних соборчиках. Дані з’їзди відбувалися за участі греко-католицького духовенства, представників “Ініціативної групи”, а також за

¹⁰⁴ ГУРКІНА. *Возз’єднання по-сталінськи*: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля, 398.

¹⁰⁵ Там само, 400.

¹⁰⁶ Там само, 401.

¹⁰⁷ Там само, 402.

¹⁰⁸ Там само, 403.

обов'язковою присутністю когось із органів держбезпеки, наприклад із о. Костельником у супроводі був капітан Богданов¹⁰⁹.

Очевидно, що далеко не всі греко-католицькі священники погоджувалися з планами НКДБ та аргументами о. Костельника. Насамперед це виявлялося в ухилянні та саботуванні “возз'єднанчвої акції” та зривах деканальних соборчиків. До прикладу, у Золочеві, Раві-Руській та у Городенці були зірвані соборчики, через недостатню підготовку НКДБ агентів-учасників¹¹⁰.

Одним із перших офіційних протестів було колективне звернення до заступника голови РНК СРСР В. Молотова 1 липня 1945, яке підписали 63 “упірних” священники¹¹¹. Після цього, 16 липня 1945 року до Києва відправилися отці Іван Котів та Йосиф Кладочний. На зустрічі із уповноваженим Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР по Українській РСР Петром Вільховим¹¹² вони стали на захист прав УГКЦ, формально гарантованих радянським законодавством¹¹³. Делегати також наполягали на канонічному обранні тимчасового керівництва Церкви та висловили своє невдоволення щодо акції “возз'єднання” під проводом о. Гавриїла Костельника¹¹⁴. Такий протест викликав невдоволення у наркома держбезпеки Сергія Савченка. У листі до Микити Хрущова він назвав прийняття уніатських священників у Києві помилкою керівництва УРСР та наполегливо порекомендував завершити реєстрацію греко-католицьких парохів, що приєдналися до “Ініціативної групи, як православних, до 31 грудня 1945 року, а матеріали про тих, які протестували одразу подавати в органи НКДБ¹¹⁵.

¹⁰⁹СКАКУН. *Агентурна операція «Львівський собор»* // istpravda.com.ua (04.10.2021).

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ СЕРГІЙЧУК В. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки*. Т.2. Київ 2006, 81-82.

¹¹² «Вільховий Петро Якимович, український письменник, народився в 1900 році в с. В'язівка Павлоградського району Дніпропетровської області [...] З 1935 до 1940 року працював редактором художньої літератури в Держлітвидаві; з 1941 року - кореспондентом Радіотелеграфного агентства Узбецької РСР на будівництві Фархадської гідроелектростанції і начальником редакторського відділу кіностудії «Київ-техфільм». В 1944 році був призначений головою Київського обласного радіокомітету. З 1945-1959 рр. працював уповноваженим Ради в справах релігії культів при РМ СРСР по Українській РСР. Потім перейшов на творчу роботу.» *Вільховий Петро Якимович 1900-1975 – український письменник*. / ф. 383, оп. 1, арк. 3. // old-csam.archives.gov.ua (09.10.2021).

¹¹³ «Повне відокремлення Церкви від держави – ось та вимога, яку ставить соціалістичний пролетаріат до сучасної держави і сучасної Церкви». ГОЛОДНИЙ М. *Радянське законодавство про релігійні культури*. Київ 1968, 7.

¹¹⁴ ГОВЕРА І. *Літургійне життя священників та вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві*. Львів 2019, 54.

¹¹⁵ ГОВЕРА. *Літургійне життя священників та вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві*, 55.

Підсумовуюче, можна ствердити, що “Ініціативна група” відіграла одну із ключових ролей у реалізації плану радянської влади зі створення видимості “самоліквідації” УГКЦ. Її очільники разом із каральними органами зробили усе можливе, щоб “нейтралізувати” законну ієрархію, залякати і схилити до співпраці з владою священників та згодом оформити це під назвою “возз’єднавчого собору” із “матірною” Російською Православною Церквою¹¹⁶.

2.2. ІДЕЯ ТА ПІДГОТОВКА “ВОЗЗ’ЄДНАВЧОГО СОБОРУ”

Завдяки скоординованим діям НКДБ та “Ініціативної групи”, вербуванню агентури, залякуванню, маніпуляціям та прямим репресіям “возз’єднавча” акція набирала розмаху. Вже восени 1945 року кількість “підписантів” складала 811 чоловік (в тому числі 63 декани) із західних областей України¹¹⁷. Під час приєднання духовенства до “Ініціативної групи” дедалі більше поставало питання: «Яким чином організувати перехід усіх “бажаючих” під патронат РПЦ?».

Ідея проведення “возз’єднавчого собору” з’явилася в очільників “Ініціативної групи”, оскільки у Москві говорили про перехід в індивідуальному порядку. Костельник, Мельник та Пельвецький бачили свою участь та значимість в переході саме через загальний “собор”, аргументуючи це тим, що індивідуальне приєднання може утворювати більші протести та розколи¹¹⁸. Тому на “соборчиках” влітку 1946 року о. Гавриїл, агітуючи до “возз’єднання” говорив священникам, що: «приєднуючись до Ініціативної групи, вони поки лишаються

¹¹⁶ «На 8 березня 1946 р., секретний апарат за лінією Греко-Католицької Церкви в УНКДБ чотирьох областей Галичини становив 754 чоловіка, в т.ч. 279 агентів і 475 таємних інформаторів (як з духовенства, так і з мирян): у Львівській обл. – 103 агенти і 114 інформаторів, у Дрогобицькій – 54 і 156, у Станіславській – 61 і 152, у Тернопільській – 61 і 53. На цей же час з моменту відновлення радянської влади в Галичині за лінією Греко-Католицької Церкви було заарештовано 287 чоловік: митрополитів – 1, єпископів – 4, священників – 182, настоятелів монастирів – 11, дяків – 6, монахів – 23, семінаристів – 9, оунівців, пов’язаних з духовенством – 20, мирян – 31». СКАКУН Р. «Львівський собор» як агентурна операція: ідея, планування, втілення // Наукова конференція «Львівський собор» 1946 року: історичні обставини та сучасні оцінки. // Ч. 1. youtube.com (14.10.2021).

¹¹⁷ СКАКУН. Агентурна операція «Львівський собор».

¹¹⁸ Там само.

католиками, а на православ'я будуть переходити всі разом ...¹¹⁹». З цих слів видно, що план возз'єднання на “соборі” у нього був давніше, хоч органи держбезпеки не підтримували цю ідею, та все ж згодом, погодилися на її реалізацію¹²⁰.

Радянська влада вирішила спершу провести “пробний собор” там, де найактивніше відбувалося приєднання духовенства до “Ініціативної групи”. Було обрано Дрогобицьку область. Дрогобицькому управлінні НКДБ було доручено завдання зорганізувати чисельну перевагу агентури та прибічників переходу на православ'я¹²¹. В майбутньому такі ж “собори” планували провести у Станіславові та у Львові¹²². Але ці плани не були схвалені Москвою. Нарком Меркулов погодив проведення “собору” у Дрогобичі, але виступив проти подібних зібрань у Львові та Станіславові, а ще більше проти загального “собору” цілої митрополії. Та все ж, о. Гавриїл Костельник наполягав саме на “всегалицькому соборі” аргументуючи це тим:

..., що коли після першого обласного собору оунівці почнуть терор проти його учасників, наступні собори будуть зірвані, а тому треба провести все за одним заходом, не афішуючи наперед цих планів.¹²³

Львівський історик Р. Скакун вважає, що існують й інші аргументи стосовно цих розходжень:

В певному сенсі, наполягаючи на соборі, Костельник не тільки виявляв свою амбіцію, а й грав на амбіціях чекістів, пропонуючи їм зорганізувати щось історичне і всесвітньоозначує. Чекісти, з свого боку, добре розуміли, що Костельник прагне зберегти Греко-католицьку церкву як певний цілісний організм, який був би тільки зовнішньо перефарбований під православ'я і в якому він і далі грав би чільну роль. Це їх досить сильно дратувало, і щоб поставити Костельника на місце, вони пробували організувати бодай певну кількість індивідуальних навернень, але особливих результатів це не дало.

¹¹⁹ СКАКУН. *Агентурна операція «Львівський собор»*.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Там само. Див. дод. 4.

¹²² Собор у Дрогобичині так і не був проведений, хоч був вже добре підготовлений. Плани були змінені, оскільки пізніше, ініціативна група та органи НКДБ УРСР погодилися на проведення “всегалицького собору” у Львові. Там само.

¹²³ Там само.

Проведення загального “собору” підтримав і єпископ Макарій (Оксіюк)¹²⁴. Проживши у Львові трохи часу, він розумів, що греко-католицьке духовенство ніколи саме не піде на “возз’єднання” із РПЦ.

Керівництво Московського патріархату було назагал добре поінформоване щодо подій на Західній Україні. Отець Костельник, повідомляв патріарха Алексія (Симанського) про “бажання” греко-католиків перейти у православ’я. 27 липня 1945 р. він написав листа московському патріархові, повідомляючи про створення “Ініціативної групи” та труднощі в її діяльності. Та все ж о. Гавриїл запевняв, що більшість греко-католицьких священнослужителів давно прагнуть “возз’єднання”, і ділився намірами провести загальний “собор на якому буде винесено «рішення про наше повернення до Православної церкви»¹²⁵.

3 жовтня 1945 року, о. Гавриїл Костельник вдруге звертається до московського патріарха. У даному листі він підкреслює потребу провести загальний “собор”, але додає, що обрядові зміни повинні вводитися поступово¹²⁶.

Третій лист о. Гавриїла від 19 жовтня 1945 року, під назвою: *Проект на окончание акции "Инициативной группы" по воссоединению Греко-католической церкви с православной* повідомляв про скасування “возз’єднавчого собору” в Дрогобичі та відміну плану проведення таких самих зібрань у Львові та Станіславові. Пояснюючи причини невдачі “пробних” соборів, о. Костельник наголошує на необхідності провести загальний “собор” у Львові¹²⁷.

Московський патріарх Алексій не давав прямої відповіді керівнику “Ініціативної групи”. Натомість у листі до голови РСРПЦ полковника НКДБ Георгія Карпова 7 грудня 1945 р. він повідомляє, що ознайомлений з діяльністю

¹²⁴ «Макарій (Оксіюк Михайло Федорович), митрополит Варшавський і всієї Польщі. Народився 17 вересня 1884 на Україні. 22 квітня 1945 хіротонізований в єпископа Львівського і Тернопільського. Хіротонія здійснена в Московському Патріаршому Богоявленському соборі Святійшим Патріархом Алексієм в співслужінні з митрополитом Київським Іоанном і єпископом Кишинівським Ієронімом. До дня Великодня 21 квітня 1946, за труди в справі возз’єднання греко-католиків з Православною Церквою нагороджений саном архієпископа». *Митрополит Макарій (Оксіюк)* // ucp.lviv.ua (10.10.2021).

¹²⁵ «Наш план на будущее такой: за несколько месяцев, когда к нам уже присоединится большее число священников (пока к нам присоединилось только около 300 священников, а всех наших священников теперь насчитывается около 2000), мы созовем благочинных на съезд, чтобы посоветаться относительно дальнейшей деятельности. А после, приблизительно за полгода, а то и за год, созовем общий Собор ...». Волошин Ю. *Гавриїл Костельник: три листи до московського патріарха* // chtyvo.org.ua (17.10.2021).

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Там само.

“Ініціативної групи”. Покликаючись на слова о. Г. Костельника, що кількість бажаючих “возз’єднатися” зростає, предстоятель РПЦ виявляє готовність приймати їх у лоно своєї Церкви, хоч і висловлює кілька застережень¹²⁸.

- 1) Алексій I вважає, що єпархіальні з’їзди – це хороший варіант підготовки священників. Оскільки на таких з’їздах вони будуть чути вільними у виборі, без тиску представників православного духовенства та державної влади. Але разом із цим, патріарх говорить про значимість індивідуальних переходів священників, без приєднання до “Ініціативної групи” із збереження свого сану та приходу¹²⁹.
- 2) Московський патріарх не підтримує ідею всегалицького “возз’єднавчого” собору. Якщо будуть проведені єпархіальні з’їзди, на яких буде прийняте рішення щодо переходу на православ’я, то не має потреби скликати загальний Собор, оскільки Російська Православна Церква готова приймати кожен єпархію окремо¹³⁰.
- 3) Питання про дозвіл одружуватися безженним священникам було одразу відкинуто. У своїй відповіді патріарх Алексій наголосив на неканонічності такої пропозиції. Одружені священники, будуть прийняті та визнані РПЦ, а священники-целєбси не мають права одружуватися після прийняття священного сану¹³¹.
- 4) Предстоятель РПЦ обіцяє з радістю прийняти уніатів; зміна обряду відбуватиметься поступово і без тиску, але із певними заувагами¹³²; для посвячення у єпископський сан приєднаних священників потрібно мати освіту, відповідний вік та монаший сан¹³³.

¹²⁸ Министерство культуры и массовых коммуникаций Российской Федерации Федеральное архивное агентство Государственный архив Российской Федерации. №56. Алексий I – Г.Г. Карпову. 7 декабря 1945 г. // Письма Патриарха Алексея I в совет по делам Русской Православной Церкви при Совете народных комиссаров – Совете Министров СССР 1945-1953 гг. Москва 2009, 92-94.

¹²⁹ №56. Алексий I – Г.Г. Карпову. 7 декабря 1945 г., 92.

¹³⁰ Там само, 92.

¹³¹ Там само, 93.

¹³² «Важно существенное: православный символ веры; непоминовение Папы, а поминовение Патриарха и своего православного епископа, как знак единения с Православной церковью; празднование Пасхи по Восточной пасхалии; принятие православного календаря с прекращением чествования католических святых (Йосафата Кунцевича и др.)». №56. Алексий I – Г.Г. Карпову. 7 декабря 1945 г., 93.

¹³³ №56. Алексий I – Г.Г. Карпову. 7 декабря 1945 г., 93.

Отож, підсумовуючи лист московського патріарха Алексія I до Г. Карпова, можна із впевненістю говорити, що він надавав перевагу повільному процесу опрацювання і зовсім не акцентував увагу на важливості у цьому процесі “Ініціативної групи”.

Все ж, НКДБ погодився на проведення загального галицького возз’єднавчого “собору” і вже у грудні 1945 р. було затверджено провести його у Львові на початку березня наступного року. У січні 1946 року дозвіл був наданий Москвою та на початку лютого було затверджено план проведення “возз’єднавчого собору”, а для його успіху передбачалося забезпечити участь у ньому 60-70% перевіреної агентури¹³⁴.

Оскільки увесь греко-католицький єпископат був ув’язнений, а щоб хоч якось показати, що заплановане зібрання є “легітимним” було вирішено висвятити нових єпископів, які були вихідцями із греко-католицького духовенства. 4 лютого 1946 р. о. Гавриїл Костельник направив лист до екзарха України митрополита Йоанна із проханням рукоположити о. М. Мельника на єпископа Самбірсько-Дрогобицької єпархії із осідком у Дрогобичі та о. А. Пельвецького на Станіславівського єпископа із осідком в Станіславі¹³⁵.

Того ж місяця було проведене перше “возз’єднання” у місті Київ¹³⁶. Патріарх РПЦ Алексій призначив єпископську хіротонію для отця Антіна Пельвецького на Станіславського єпископа, отця Михайла Мельника на Перемишльського єпископа. Питання нововисвяченого єпископа для Львівської єпархії було відкритим¹³⁷. На час проведення “собору” ним залишався Макарій, православний єпископ Львівський і Тернопільський, а пізніше планувалося

¹³⁴ СКАКУН. *Агентурна операція «Львівський собор»*.

¹³⁵ СЕРГІЙЧУК. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946)*. Т.2., 510.

¹³⁶ «У Київ поїхали: 1. О. Др. Костельник Гавриїл, 2. о. Пельвецький Антоній, 3. о. Др. Мельник Михайл, 4. о. Юрик Євген, 5. о. Маринович Йосиф, 6. о. Марко Тимотей, 7. о. Крук Іван, 8. о. Дрелих Василь, 9. о. Крутяк Мирон, 10. о. Добрянський Константин, 11. о. Дорик Роман, 12. о. Ванчицький Юрій, 13. о. Павлосюк Микита. Делегація виїхала зі Львова потягом 19.ІІ.1946 р. і щасливо приїхала до Києва». *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 28.

¹³⁷ «Львівська єпархія, без всякого сумніву, була б мала своїм ієрархом голову Ініціативної групи, що є її батьком і душею – о. Др. Костельника, якби він не був жонатий». *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 27.

висвятити для Львова нового очільника вже із “возз’єднаних” священнослужителів¹³⁸.

Увесь процес хіротоній відбувався дуже урочисто. Все це подавалося під радісно, ніби таке наближення до “возз’єднання” є бажанням усіх уніатів. Слова отця Гавриїла Костельника, виголошені у Києві, є прикладом того, наскільки сильно він вірив у справу “Ініціативної групи” і наскільки впевнений був в успішному проведенні майбутнього “собору” у Львові:

І в цьому яскраво видно руку Провидіння Божого, а тому можна сподіватись, що і те діло, якому обидва єпископи себе посвятили, матиме благословення Боже. Ця думка ще сильніше поглиблює ту радість, яку приносить з собою нинішня подія. Давно вже, або й ніколи, старий Київ, а з ним і ми, не переживали такої радісної хвили. Декому з нас довелось бути і в гордому, маєстатичному Ватикані, але там ми почували себе чужинцями. Лише тут, у рідному Києві, у своїй матерній столиці, ми нашли себе як серед найдорожчих, рідних. І того ніколи не забудемо¹³⁹.

2.3. ПРОВЕДЕННЯ ТА УХВАЛИ “ЛЬВІВСЬКОГО СОБОРУ”

Отож, робота “Ініціативної групи” у співпраці з НКДБ дала свої результати. Вже після приїзду у лютому 1946 року нових єпископів Михайла Мельника, Антіна Пельвецького та делегатів із Києва розпочалася активна робота над організацією Львівського “собору”. Були розроблені спеціальні запрошення, які надсилали усім деканам, священникам¹⁴⁰.

Усі учасники зібрання проходили пильну перевірку, щоб забезпечити присутність завербованої агентури. Також почали приготовляти місця проживання, харчування та фінанси для приїжджих делегатів. Їх мали поселяти у найкращі готелі Львова¹⁴¹. На підготовку “Ініціативній групі” було видано 400

¹³⁸ Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, 28-29.

¹³⁹ Там само, 32.

¹⁴⁰ «Друкувались досить артистично виконані, як на повоєнну скруту, запрошення для священників – делегатів Собору, а їх було 225 і 22 для гостей мірян. Було вирішено запросити всіх деканів і по одному священнику з деканату, а деякі деканати самі від себе могли вибрати і більше делегатів зі священників [...] З тих запрошених делегатів на Собор прибуло 216 делегатів-священників і 19 делегатів-мірян». Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, 32.

¹⁴¹ «..., у нашій старій "Народній Гостинниці" в "Європі" і в "Брістолі". Про запас був зарезервований і готель "Київ"». Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, 33.

тисяч рублів з обіцянкою не «обмежувати у витратах в межах загальної суми»¹⁴². Перед виїздом до Львова, кожному агенту-делегату було видано по 800-1000 карбованців¹⁴³. НКДБ знало про кожного учасника “собору”¹⁴⁴. Москва тримала під пильним контролем усе, що відбувалося:

Все принципиальные вопросы связанные с подготовкой и проведением собора согласовывайте с тов. Хрущевым. О всех неясностях и затруднениях запрашивайте НКДБ СССР. Для оказания практической помощи выделяемой Вами опергруппы, из Москвы будет послана в период 10-15 февраля с.г. группа оперработников¹⁴⁵.

Собор відбувався із 8-го по 10-те березня 1946 року, дати припали на кінець першого тижня Великого Посту¹⁴⁶. 6 березня, у канцелярії “Ініціативної групи” відбулося передсоборове зібрання. На цій зустрічі брали участь 20 священників-делегатів, які ухвалили увесь порядок виступів на “соборі”¹⁴⁷.

Попри те, що на “соборі” були два нововисвячених єпископи, представники московської патріархії Макарій, єпископ Львівський і Тернопільський та Нестор, єпископ Мукачівський і Ужгородський, о. Гавриїл Костельник був центральною особою у всьому цьому дійстві. Усі делегати розуміли, що саме він буде головувати та пропонувати “соборові” рішення, як «всіма признаний вождь всього великого церковного руху»¹⁴⁸.

У перший день “собору” була доповідь єп. Антіна Пельвецького¹⁴⁹ та ще декількох отців. Основний час на промови все ж був закріплений за отцем

¹⁴² Довідка про відправлення телеграми від НКГБ СССР Меркулова до НКГБ Савченка. / ГДА СБУ, Ф. 65, спр. 9113, Т. 24. // avr.org.ua (18.10.2021). Див. дод. 5.

¹⁴³ СКАКУН. Агентурна операція «Львівський собор».

¹⁴⁴ Записка по "ВЧ". Перелік прізвищ священників, які на думку заступника начальника 2 відділу УНКГБ Литвінова мали отримати запрошення на Львівський псевдособор / ГДА СБУ, Ф. 71, спр. 311, Т. 0. // avr.org.ua (18.10.2021).

¹⁴⁵ Довідка про відправлення телеграми від НКГБ СССР Меркулова до НКГБ Савченка / ГДА СБУ, Ф. 65, спр. 9113, Т. 24. (18.10.2021).

¹⁴⁶ Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, 33.

¹⁴⁷ «Одночасно члени мандатної комісії (в складі о. каноніка Семчишина Дмитра, як предсідника, і членів: оо. Швидкого Павла та Крижанівського Олександра) багато праці вложили в те, щоб прикрасити саму церкву св. Юра, щоб гідно відбутись історичний Собор греко-католицького духовенства». Там само, 33.

¹⁴⁸ Там само, 35.

¹⁴⁹ Цікаво є тим, що у Діяннях Собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, Антіна Пельвецького та Михайла Мельника записують ще як отців, хоча на момент проведення Собору, вони вже мали єпископські сани. У кінці першого дня, о. Гавриїл Костельник представив їх усім як нових "возз'єднаних" владик, а вже після цього, у Діяннях, їх мало коли згадують, але все ж називають єпископами. Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, 43.

Костельником. Він оголосив про відкриття зібрання та згодом запропонував основні ухвали:

- 1) анулювати постанови Берестейської унії з 1596 р.;
- 2) відірватись від римської (папської) Церкви;
- 3) повернутися у лоно матірної православної Церкви;
- 4) возз'єднатися із РПЦ на території Радянського Союзу¹⁵⁰.

Їх прийняття відбувалося шляхом відкритого голосування, без будь-якого обговорення чи дискусій, але зрозуміло, що усі делегати «одноставно і з радісними оплесками» підтримали запропоновані рішення¹⁵¹.

На другий день “собору” відбулося «канонічне оформлення»¹⁵² рішення про возз'єднання. Уже в цей день єпископи Антін та Михайло мали змогу відправляти літургію спільно із єпископами Макарієм та Нестором. Під час богослужіння єп. Макарій «здійснив чин “приєднання до Православної Церкви” учасників собору»¹⁵³. Після цього делегатам було роздано документи із ухвалами першого дня. Їм потрібно було підписати два основних документи – “Звернення до патріарха Московського Алексія I”¹⁵⁴ і “Телеграму до Михайла Гречухи, голови Президії Верховної Ради УРСР”, у яких містилося запевнення, що вони самі та ціла УГКЦ бажає розірвати стосунки із Ватиканом і повернутися у православ'я¹⁵⁵. Було також оприлюднено «Звернення “собору” до духовенства і віруючих Греко-Католицької Церкви в західних областях України», у якому учасники з'їзду закликали одновірців прийняти рішення про “возз'єднання”, щоб не робити «роздору в нашому народі з приводу повороту до віри і Церкви наших

¹⁵⁰ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 149.

¹⁵¹ Там само, 150.

¹⁵² Там само.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ «У зверненні делегатів до патріарха містилося прохання “признати цю нашу постанову і прийняти нас до Всеруської Православної Церкви”». Там само, 151.

¹⁵⁵ Від імені президії собору телеграми з повідомленням про “возз'єднання” було надіслано до Й. Сталіна, М. Хрущова, царгородського патріарха Максима, московського патріарха Алексія та українського екзарха Йоана. Відправлена Сталінові привітальна телеграма закінчувалася словами: “У цей історичний епохальний момент ми не можемо не висловити Вам почуття величезної вдячності за Вашу велику справу – зібрання разом українських земель, бо без цього неможливо було й мріяти про ліквідацію нашого церковно-релігійного роз'єднання”. БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 151-152.

предків уже від Володимира Великого»¹⁵⁶. Звернення неодноразово наголошує на негативному впливі унії на українське суспільство та ворожості Риму¹⁵⁷.

На завершення другого дня, о. Гавриїл Костельник запропонував прийняти у богослужбову практику такі зміни у зв'язку з “возз'єднанням”:

- 1) у всіх богослужбових текстах замінити “Греко-Католицька” на “Православна”;
- 2) у Символі Віри опускати додаток *filioque*;
- 3) відмінити почитання Непорочного Зачаття;
- 4) прийняти із практики літургійної традиції (повне освячення євхаристійного хліба та вина відбувається у часі епikleзи¹⁵⁸);
- 5) згадки про чистилище – заборонені;
- 6) – 8) культ св. Йосафата усунути. Усі образи, антимінси з його мощами прибрати із храмів.
- 9) не поминати папу та єпископів ГКЦ, а замінити «о. Святійшим Отці нашім Кир Алексії, патріарсі Московськом і всея Русі, о Високопреосвященнішим Митрополиті нашім Іоанні, Екзарху всея України¹⁵⁹»;
- 10) питання “розв'язання подружжя” належить єпархіальній владі і відтепер вона буде мати більше підстав для цього;
- 11) прийняття св. Причастя згідно православної традиції;
- 12) у Галичині тепер чотири єпархії: Львівська, Дрогобицько-Самбірська, Станіславівська і Тернопільська;
- 13) до літургії додати прошення за державу;¹⁶⁰

Третій день “собору”, 10 березня, припав на Неділю Торжества Православ'я. Саме в цей день у Львові віряни вперше дізналися про те, що відбувається загальноцерковне зібрання, на якому греко-католики торжественно переходять у

¹⁵⁶ Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, 129.

¹⁵⁷ Там само, 130.

¹⁵⁸ БОЦЮРКІВ. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950), 153.

¹⁵⁹ Там само, 153.

¹⁶⁰ Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, 44-46.

лоно православ'я. На святковій літургії собору св. Юра було подаровано Києво-Печерську ікону Богородиці, як знак того, що унія більше не стоїть на перепоні процвітання православ'я¹⁶¹.

Після кожного проведеного дня “собору”, представники держбезпеки УРСР здавали докладний звіт у Москву про прийняті ухвали, перебіг голосувань та реакції населення на них. Звіт за 8 березня містить у собі кількість присутніх першого дня, всі затверджені ухвали, висунуті очільником “Ініціативної групи”. Але також там повідомляється про негативні відгуки із середовища української інтелігенції, які не могли оминати своєю увагою органи НКДБ УРСР. Так, до прикладу, Гринкевич Іванна, секретар-машиністка Інституту літератури Львівського філіалу Академії Наук УРСР говорила:

Собором руководит не Костельник, а НКГБ. По городу идет бешенная агитация, чтобы в воскресенье народ вышел с демонстрацией протеста против собора¹⁶².

Професор Крип'якевич, науковий працівник того ж філіалу Академії наук заявив:

Большевики издеваются над церковью и вообще над всеми галичанами. Мы все чувствуем себя в оккупированной стране. Я уже задыхаюсь, потерял равновесие и не в состоянии объективно судить о мероприятиях Советской власти ...¹⁶³.

У цьому звіті, були представлені й вкрай негативні відгуки про “собор”, а особливо щодо очільника Ініціативної групи. Деркач Марія, старша наукова працівниця Львівського філіалу Академії Наук говорила:

Этот звон у нас всех, греко-католиков, вызывает содрогание и глубокое сожаление. Нам наплевали в душу. О, если бы Вы знали, как мы презираем Костельника – этого антихриста, хриstopродавца ...¹⁶⁴.

У звіті про другий день вже не згадувалося про протести або негативні реакції, навпаки підкреслювалося те, що усі постанови були із ентузіазмом прийняті учасниками “собору”. Навіть говориться про те, що на адресу організаторів поступило 200 індивідуальних та колективних телеграм від вірних та

¹⁶¹ Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946, 48.

¹⁶² Записка по «ВЧ». Повідомлення про хід Львівського псевдособору 8 березня 1946 р. / ГДА СБУ, Ф. 65, спр. 9113, Т. 27, арк. 4. // avr.org.ua (18.10.2021).

¹⁶³ Там само, 4.

¹⁶⁴ Записка по «ВЧ». Повідомлення про хід Львівського псевдособору 8 березня 1946 р, арк. 3.

священників УГКЦ, які підтримують акцію “возз’єднання” та бажають плідної праці “собору”¹⁶⁵.

У звітності останнього дня розповідається про урочисту літургію, на якій були присутніми багато людей. Протестів не відбувалося, усі урочисто привітали нових єпископів, а екзарх Йоанн, вийшовши на балкон «традиционное место, откуда, будучи, парализован, 12 лет благословлял Андрей Шептицкий»¹⁶⁶ поблагословив тепер вже вірних Православної Церкви¹⁶⁷.

Підсумовуючи, можна точно сказати, що засідання “собору” були простою формальністю. Усі виступи, доповіді, ухвали та навіть голосування учасників було наперед організовано. “Ініціативна група” на чолі із о. Гавриїлом Костельником виступала як та, що рятує знедолених греко-католиків і повертає їх до матірнього православ’я. Із джерел видно, що більшість возз’єднаних відчували тиск та докори сумління. Навіть мотивація “Ініціативної групи” звучала лише як така, що «немає іншого вибору»¹⁶⁸. Хтось справді плекав надії на краще майбутнє під юрисдикцією Російської Православної Церкви, хтось вбачав у “возз’єднанні” єдину можливість врятуватися та смиренно й тихо зберегти свої парафії і вірних, хтось публічно протестував і за це отримав торттури, арешти та ув’язнення. Спецоперація органів НКДБ УРСР при підтримці та координації з Москви була проведена успішно. Перед очима світу зовнішній фасад свободи віросповідання у Радянській державі начебто не постраждав, внутрішні протести були паралізовані, а радісні оклики “возз’єднаних” завербованих агентів разом із новими представниками Російської Православної Церкви створювали загальну картину “Торжества Православ’я” у Галичині. Реальність виглядала інакше.

¹⁶⁵ «Телеграмму от верующих Новомилятинского района, Львовской области, подписало 1360 человек, от верующих с. Кожухов, Стрийского района, Дрогобычской области 89 человек, села Лисовичи, Сколевского района, Дрогобычской области – 53 человека и т. д.». *Записка по «ВЧ». Повідомлення про хід Львівського псевдособору 8 березня 1946 р.*, арк. 3-4.

¹⁶⁶ *Записка по «ВЧ». Звіт про проведення святкового богослужіння в соборі Святого Юрія 10 березня 1946 р.* / ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 559, Т. 0, арк. 2. // avr.org.ua (18.10.2021).

¹⁶⁷ Там само, 1-2.

¹⁶⁸ ШЛХТА. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*, 288.

РОЗДІЛ ІІІ

КАНОНІЧНО – ПРАВОВІ ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО “СОБОРУ” 1946 РОКУ

З точки зору представників влади та її репресивних органів завдання, яке стояло перед ними та “Ініціативною групою” на Львівському “соборі” було виконано і план по “возз’єднанню” уніатів із РПЦ реалізовано. Священники, які брали участь у цьому зібранні, повернулися у свої громади із завданням вносити в богослужбове життя прийняті зміни. Але ілюзія щодо законного проведення “возз’єднання” розвіялася і як наслідок, до Ради у справах РПЦ почали надходити повідомлення про відмову від переходу на православ’я когось із душпастирів або ж неприйняття парафіянами “возз’єданого” священнослужителя¹⁶⁹.

Звинувачення у "відступництві" не просто лунали з вуст тих священників, що відмовилися піти на "возз’єднання". Таким було самосприйняття багатьох возз’єднаних священників, які визнавали, що вчинили "моральне самогубство"¹⁷⁰.

І основною причиною такого сприйняття було те, що це зібрання не лише було незаконним з огляду на порушення конституційних прав та свобод громадян і насилля державної влади, але воно не відповідало принципам і канонам церковного законодавства.

3.1. ПОРУШЕННЯ ЗАСАД “СОБОРНОСТІ” АБО “СИНОДАЛЬНОСТІ”

Офіційне видання *Діань Собору* 1946 р., а пізніше його перевидання 1984 р., називають зібрання у Львові – *Собором Греко-Католицької Церкви*. Тобто він мав би відбуватися відповідно до канонічно-правових норм, які були чинні в цій Церкві на той час¹⁷¹. Таку роль виконували постанови та рішення Львівського

¹⁶⁹ ШЛХТА. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*, 322.

¹⁷⁰ Там само, 319.

¹⁷¹ Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 53.

провінційного собору 1891 року. Цей собор відбувся невдовзі після утворення в Галицькій греко-католицькій митрополії третьої єпархії – Станиславівської – і став одним із найважливіших у формуванні її партикулярного церковного законодавства¹⁷². У 1896 році було опубліковано (українською та латинською мовами) видання: *Чинности і рішення руського провінційного Собору в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891*¹⁷³. Отже, саме це видання пізніше слугувало для УГКЦ підставою для канонічно-правових дій і рішень. У ньому міститься XV розділів (титулів), у яких представлено постанови щодо обряду, літургії, таїнств тощо.

XIV титул ухвал цього зібрання присвячений питанням скликання і проведення самих соборів (в оригінальному документі часто іменованих також синодами)¹⁷⁴. У ньому говориться, що провінційний (митрополичий) собор має право скликати митрополит, а при відсутності митрополита – старший за віком єпископ¹⁷⁵. На ньому повинні бути присутні всі єпископи даної митрополії, а в разі вакансії якогось престолу, обов’язкова присутність капітулярного вікарія. Також повинні бути єпископи-помічники, настоятелі капітул, соборні каноніки, особисто або ж через своїх представників. Крім того: настоятелі монастирів, декани, ректори семінарій і священники, яких обрали єпископи¹⁷⁶. Хоч до участі в соборах скликаються різні представники духовенства та мирян, на голосуванні вони мають лише дорадчий голос. Право вирішального голосу залишалося виключно за єпископами цієї церковної провінції¹⁷⁷.

Що ж до проведення Львівського “собору” 1946 року, то цим займався не митрополит Греко-Католицької Церкви і навіть не її єпископат чи духовенство. Його скликання та процес підготовки ініціював НКДБ за розпорядженням вищого партійного і державного керівництва СРСР, використавши для цього

¹⁷²«У Львівському Синоді взяло участь 160 синодальних Отців, під керівництвом трьох єпископів, й головуванням Апостольського Делегата». Великий А. *З літопису християнської України*. Рим 1976, 248.

¹⁷³ Там само, 249.

¹⁷⁴ *Чинности і рішення руського провінційального Собору в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891*. Львів 1896, 253-256.

¹⁷⁵ Там само, 253-256.

¹⁷⁶ Там само, 253-256.

¹⁷⁷ Там само, 253-254.

сформовану ними “Ініціативну групу”. Документом, в якому було викладено план проведення всегалицького “собору”, став лист наркома держбезпеки УРСР С. Савченка наркомові держбезпеки СРСР В. Меркулову. У цьому листі зовсім не згадано про канонічні засади, на яких мало б відбутися це зібрання, а лише зазначені 4 пункти-аргументи, чому такий загальний “собор” буде вигідний радянській владі:

1. Всегалицький “собор” буде найбільш авторитетною формою для переходу греко-католиків на православ’я.
2. Це єдина “канонічна” форма закріплення ліквідації ГКЦ.
3. Ліквідація та возз’єднання греко-католицького духовенства також негативно відобразиться на діяльності ОУН та на решта національних угруповань.
4. Перехід на православ’я ГКЦ стане відчутним ударом для Ватикану¹⁷⁸.

18 грудня 1945 року цей план було затверджено. У відповіді чітко вказується, що скликанням “собору” повинна зайнятися “Ініціативна група”, а для “легітимності” прийнятих на ньому рішень потрібно щоб Московський патріархат визнав перехід греко-католицького духовенства на православ’я та організував єпископську хіротонію М. Мельника та А. Пельвецького. Знову ж таки, у затвердженому плані відсутня будь яка згадка про чинного митрополита й ієрархію УГКЦ¹⁷⁹.

У розроблених запрошеннях, які розсилалися опрацьованим священникам-делегатам, не було вписано жодного імені когось із греко-католицьких єпископів і навіть не були вказані імена, вже на той час, нових “возз’єднаних” владик:

Центрاليا "Ініціативної Групи по воз’єднанню Греко-католицької Церкви з Православною Церквою", за дозволом Державної Влади, скликає Собор представників духовенства всіх 3-х наших єпархій у справі воз’єднання Греко-католицької Церкви з Православною Церквою¹⁸⁰.

¹⁷⁸ СЕРГІЙЧУК. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946)*. Т. 2. 437-441.

¹⁷⁹ Там само, 441-447.

¹⁸⁰ СКАКУН Р. *Агентурна операція «Львівський собор» // Історична Правда istpravda.com.ua (04.10.2021)*. Див. ілюстрація 1.

Варто зауважити, що у тексті не було згадки про “возз’єднання” із *Російською* Православною Церквою, лише загально вказано, що із Православною Церквою. Також “Ініціативна група” називає запрошених делегатів із трьох єпархій – “нашими”. Цим самим вона не лише намагається показати, що “возз’єднання” є “бажаною” метою самих греко-католиків, але й бере на себе функції організатора і головуючого на “соборі”, без дозволу на це чинного ієрархічного проводу УГКЦ.

На самому з’їзді учасниками були: члени “Ініціативної групи” (о. Г. Костельник та 2 уже висвячені ієрархи РПЦ – А. Пельвецький, єпископ Станіславівський і Коломийський та М. Мельник, єпископ Самбірський і Дрогобицький), 216 священників-делегатів із (Львівської, Станіславської, Дрогобицької та Тернопільської областей), 19 делегатів-мирян, а також делегація від Московської патріархії – мітрат о. Костянтин Ружницький, керуючий у справах Православної Церкви екзархату України; Нестор, єпископ Мукачівський і Ужгородський; Макарій, єпископ Львівський і Тернопільський та Йоан, митрополит Київський і Галицький, екзарх всієї України¹⁸¹.

Із заявлених делегатів не було жодного представника греко-католицького єпископату ані уповноважених ними чи канонічно обраних їхніх представників або виконувачів обов’язків. Отож, надто очевидним є той факт, що за складом учасників це зібрання не мало нічого спільного із канонічним собором УГКЦ¹⁸². Греко-католицька ієрархія не могла бути присутньою на соборі, оскільки усіх єпископів Галицької митрополії, що перебували на території СРСР ще в квітні 1945 р. було ув’язнено, а буквально напередодні зібрання (1 березня 1946 р.) їм було офіційно оголошено звинувачення в «активній зрадницькій і підсобницькій

¹⁸¹ Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 42.

¹⁸² Варто додати також, що й Російська Православна Церква не визнає скликання Собору незаконними канонічно-церковними органами. Так до прикладу, московський патріарх Тихон (попередник Алексія) у 1920-тих роках екскомунікував усі автокефальні Церкви, які не маючи ієрархії, на своїх соборах духовенства і вірних постановляли свої закони. ГРИНЬОХ. *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, 37.

діяльності на користь німецьких окупантів»¹⁸³ та кримінальну справу передано на розгляд військового трибуналу¹⁸⁴.

З огляду на це жоден з греко-католицьких ієрархів не міг провадити зібранням. Адже відповідно до титулу XIV *Чинностей і рішень руського провінційного Собору в Галичині*:

Вселенські Собори відбуваються під головуванням Вселенського Архиєрея; провінціальні – під головуванням Митрополита; епархіальні під головуванням Єпископа¹⁸⁵.

Це означає, що право відкриття собору, оголошення його порядку денного та прийнятих ухвал у даному випадку належало митрополитові Галицькому¹⁸⁶. Натомість це право на зібранні 8 березня 1946 року у Львові, за погодженням з радянськими репресивними органами, присвоїв собі колишній греко-католицький священник та керівник “Ініціативної групи” о. Гавриїл Костельник, який на той момент був уже православним. Зайнявши місце головуючого, саме він від початку і до завершення провадив цим зібранням:

о. д-р. Костельник в очах всіх делегатів не тільки Адміністратор Церкви, але більше, - всіма признаний вождь всього великого церковного руху. І спокійно, з найбільшою простотою і скромністю, о. д-р Костельник займає місце предсідника і, стоячи, вітає оо. делегатів, членів і гостей Собору, оголошує порядок нарад Собору, а далі, характеризуючи предмет його нарад, говорить: "Наш Собор зібрався у такій історичній епосі, що слід уважати, що Провидіння Боже чекає від нас чогось великого"¹⁸⁷.

В опублікованому тексті *Діань Собору*, отця Гавриїла не раз називають “предсідником”¹⁸⁸, хоч визнається, що серед присутніх були духовні особи вищого сану: митрополит Київський і Галицький Йоан, архієпископ Львівський Макарій та інші делегати від Московської патріархії, а також два нових “возз’єднаних” єпископи.

¹⁸³ Маланчук В. – Сливка Ю. *Правда про унію: Документи і матеріали*, 2-е доп. вид., Львів 1968, 363.

¹⁸⁴ «...арештовані Сліпий Й. А., митрополит греко-католицької (уніатської) церкви, Чарнецький М.А., Будка М.М., Хомишин Г.Л., Лятишевський І.Ю., єпископи уніатської церкви. При арешті у названих осіб знайдені документи, які викривають їх у злочинних зв’язках з німецько-фашистськими окупантами, зокрема з гестапо та іншими німецькими каральними та розвідувальними органами». Маланчук. – Сливка. *Правда про унію: Документи і матеріали*, 363.

¹⁸⁵ *Чинности і рішення руського провінційального Собора в Галичині, отбувишаго-ся во Львові в році 1891*, 253.

¹⁸⁶ Там само, 253.

¹⁸⁷ Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 35-36.

¹⁸⁸ «Скінчивши свою доповідь, о. д-р Костельник займає предсідницьке місце і пропонує розпочати дискусію, чи нам слід зривати з Ватиканом та возз’єднатися із Ватиканом чи ні?». Там само, 37.

У *Діяннях* також представлені телеграми, які були вислані на адресу “собору”. У них галицькі церковні громади, окремі священники, вірні висловлюють свою радість щодо “возз’єднання”. Описується навіть випадок, коли запрошений отець, через стан здоров’я, не був присутній на з’їзді, але у своєму повідомленні просить врахувати його голос за “возз’єднання” із Православною Церквою¹⁸⁹. Таким чином створювалася видимість того, що зібрання буцім-то ініційоване самими греко-католиками, які лише під час його проведення “виявилися” православними.

Попри описану у *Діяннях* “одностайність”, органи безпеки фіксували й негативні відгуки щодо проведеного “собору”. Згідно з таємними донесеннями про реакцію населення о. Гавриїла Костельника аж ніяк не вважали “рятівником греко-католиків”, а радше тим, якого зламала система, який не має авторитету, а тим більше – права головувати на “соборі”. Усі добре розуміли, що справжнім головним персонажем в операції “возз’єднання” виступала радянська влада¹⁹⁰.

Академік Возняк М.: «Більшовики у будь-якому випадку, рано чи пізно, знищать усіх священників. Собор більшовицької системи дозволили лиш для того, щоб вдарити Папу. Костельник – пішак в руках більшовиків. Ось я, з тих пір, як став членом партії, переконався, що політика більшовиків зовсім не змінилася, що т.з. релігійна толерантність – це лише для видимості політичної ситуації»¹⁹¹.

Після завершення “собору”, провід Московського патріархату разом із радянським урядом заявляли, що УГКЦ “самоліквідувалася” внаслідок одноголосного рішення на «цілком канонічному соборі»¹⁹². Вони аргументували це тим, що на зібранні була “абсолютна більшість” 78% – 997 священників із загальної кількості 1267 доєдналися до Ініціативної групи та “добровільно” проголосували за: «розрив із Ватиканом і повернення до РПЦ»¹⁹³. Але тоді його можна було б називати з’їздом “Ініціативної групи з метою возз’єднання із РПЦ”, але аж ніяк не собором УГКЦ. Адже відповідно до титулу XIV канонічних постанов 1891 року, учасниками собору є чітко зазначені делегати, які мали не

¹⁸⁹ Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 149.

¹⁹⁰ СЕРГІЙЧУК. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946)*. Т. 2. 655-665.

¹⁹¹ Там само, 660.

¹⁹² БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 157.

¹⁹³ Там само, 157.

те що право, а обов’язок бути присутніми на ньому і лише деякі із них могли бути запрошеними, при умові якщо так вирішили єпископи: «і ті з духовенства, котрих Єпископи, по вспольній нараді завізвати розсудять»¹⁹⁴. Тобто, навіть головуючий (вселенський архиєрей, митрополит чи єпархіальний єпископ) на правдиво канонічному соборі, не мав права обирати за особистими бажанням тих, хто в обов’язковому порядку повинен бути на соборі (наприклад: місцеві єпископи, декани, настоятелі монастирів, ректори та інші). Очільник собору мав пряму повинність повідомити усіх, без винятку, хто є канонічно зобов’язаний бути учасником зібрання. В іншому випадку легітимність такого зібрання може бути піддана сумнівам¹⁹⁵.

Що ж до з’їзду 1946 року, то його делегатів не обирало вище духовенство УГКЦ. Їх, ретельно-перевіраних, призначали за власним розсудом керівники “Ініціативної групи” у співпраці із органами держбезпеки УРСР. Запрошення були розіслані виключно лише тим, які були готовими до співпраці чи вже завербованими агентами та інформаторами радянських спецслужб і які перед приїздом до Львова підписали членство в “Ініціативній групі”¹⁹⁶. Саме для того, щоб зробити видимість легітимного зібрання, перед з’їздом активно розроблялися декани Галицької митрополії, а тих, що не погоджувалися, усували з посад та ув’язнювали. Ще більшою загрозою для незаконного проведення “собору” було монашество, тому на нього не було запрошено жодного настоятеля монастиря¹⁹⁷.

Отже, дане зібрання ніяким чином не можна назвати “собором”, а тим більше – Собором Греко-Католицької Церкви, оскільки на ньому не було дотримано жодних канонічних норм щодо порядку скликання, представництва та головування, а значить будь-які прийняті на ньому рішення піддаються сумнівам.

¹⁹⁴ Чинности і рішення руського провінціального Собора в Галичині, отбувшого-ся во Львові в році 1891, 254.

¹⁹⁵ Чинности і рішення руського провінціального Собора в Галичині, отбувшого-ся во Львові в році 1891, 254.

¹⁹⁶ БОЦЮРКІВ. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950), 158.

¹⁹⁷ «...По області на 1.01.1946 р. нараховувалося: чоловічих монастирів - 11; монахів 166; жіночих монастирів - 38; монахинь - 776 ... Тепер станом на 1.08.46 р. залишилися монастирів чоловічих - 3, жіночих - 8, монахів - 137, монахинь - 682». Там само, 165-167.

3.2. ЛЕГІТИМНІСТЬ УХВАЛ ЛЬВІВСЬКОГО “СОБОРУ” 1946 РОКУ

У Діяннях Собору 1946 року представлені *Постанови Собору про ліквідацію Берестейської унії з 1596 р., про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Руською Православною Церквою*¹⁹⁸. У самій назві вже видно основні затвердженні рішення з'їзду. Їх виголошував керівник “Ініціативної групи” о. Гавриїл Костельник.

1. [...] Виходячи із цих засад, Собор постановив відкинути постанови Берестейського Собору з 1596 року, зліквідувати унію, відірватись від Ватикану і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської Православної Церкви.
2. Зважаючи на Христові слова «да всі будуть єдино», тобто, що християнам слід єднатися в любові і богопочитанні, постановивши приєднатися до Руської Святої Православної Церкви, Собор вважає необхідним вислати в цій справі прохання до Його Святості Алексія, Патріарха Московського і всієї Русі, і про свої постанови повідомити Раднаркому УРСР, а також Голову Ради в справах Руської Православної Церкви при Раді Народних Комісарів СРСР.
3. [...] Собор висловлює від імені всього духовенства і віруючих свою глибоку подяку за це визволення державним мужам Великого Радянського Союзу і Української Держави, довір'я до яких так однодушно продемонстрували всі народи під час виборів до Верховної Ради СРСР, і свідчить про незломну вірність своїй Батьківщині.
4. З нагоди повороту до Святої Православної Церкви, Собор постановив вислати відповідні телеграми до Його Святості Царгородського Вселенського Патріарха, до Його Святості Патріарха Московського і всієї Русі, до Його Високопреосвященства Йоана, митрополита Київського і Галицького, Екзарха всієї України, а також прийняти звернення від Собору до всього духовенства і віруючих уніатської Церкви, щоб повернулись до віри своїх предків¹⁹⁹.

Отож, дані постанови своїм оформленням повинні були окреслити легітимне проведення Львівського “собору”. Насправді ж, вони ще раз потверджують незаконність даного зібрання, оскільки були виголошені не представником ієрархії УГКЦ, а керівником “Ініціативної групи”, яка отримала свої повноваження не від глави УГКЦ і навіть не від очільника Московської патріархії, а від радянської влади.

Перша постанова Львівського псевдособору говорить про повернення Греко-Католицької Церкви до батьківської Руської Православної Церкви, але тут варто зазначити, що Православна Церква на території Західної України, ще до підписання Берестейської унії, ніколи не належала РПЦ. Унійна Церква бере свої

¹⁹⁸Богданів. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 127.

¹⁹⁹ Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 127-128.

початки із Київської традиції, яка у свою чергу вважалася і досі вважається дочірньою Церквою Константинопольського патріархату²⁰⁰. Тому маніпулювання поняттями “возз’єднання” та “повернення” зі сторони “Ініціативної групи” було оманливе та неправомірне. Щодо скасування Берестейської унії, то тут теж виникає спірний момент, оскільки офіційне проголошення унії Руської Церкви з Апостольським Престолом підписали архієпископ і митрополит Київський, Галичи і всієї Русі Михайло Рагоза та ще 8 представників вищої ієрархії майбутньої Унійної Церкви. Також дана унія була затверджена папою Климентієм VIII і була канонічно діяльною на території тогочасної Речі Посполитої²⁰¹. Скасування унійних постанов на Львівському псевдособорі було не правосильне, адже не відбувалося із власної ініціативи ієрархії Греко-Католицької Церкви та без повідомлення Ватикану щодо “бажання возз’єднання” греко-католиків із РПЦ.

Згідно титулу XIV, про прийнятті рішення на Соборах потрібно в обов’язковому порядку повідомити найвищого Архієрея (папу) і лише після отримання його затвердження, можна урочисто проголошувати канонічно дотримані постанови Собору²⁰². Друга постанова зазначає тих, кого зобов’язуюче потрібно було повідомити про затвердженні рішення “собору”, але у списку вище перелічених представників не було вказано ні глави Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого, ні тогочасного папи Пія XII. Оскільки рішення Львівського “собору” не були потвердженні компетентною церковною владою, їх не можна вважати чинними.

Третя постанова не містить у собі жодного рішення для затвердження. Вона критикує Ватикан за його профашистські та антикомуністичні настрої, а також

²⁰⁰ БАБИНСЬКИЙ А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, 2-ге вид., Львів 2018, 39.

²⁰¹ Іпатій Потій - єпископ Володимирський і Берестейський; Кирило Терлецький - екзарх, єпископ Луцький і Острозький; Григорій Герман - архієпископ Полоцький, владика Витебський і Мстиславський; Діонісій Збіруйський - єпископ Холмський і Белзький; Йона Гоголь - єпископ Пинський і Турівський, архимандрит Кобринський; Богдан Ліщинський - архимандрит Брацлавський; Гедеон Брільницький - архимандрит Лавришівський; Паїсій – архимандрит Мінський. Гудзяк Б. *Криза і Реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів 2000, 349.

²⁰² «Щобудь однако вь провинціальных Синодахъ, чи то щодо веры, чи щодо обычаевъ, чи щодо карности церковной постановлено бы було, чтобы мало силу обовязуючу, должно мати свое одобренесть найвысшого Архієрея (Папы) и бути торжественно обнародовлене». *Чинности і рішення руського провінціального Собора в Галичині, отбувшиаго-ся во Львові в році 1891*, 254.

висловлює подяку Радянській владі, яка об'єднала усі території України. Як приклад того, що народ довіряє владі було згадано вибори до Верховної Ради СРСР²⁰³.

Остання постанова, щодо переліку тих, кому потрібно розіслати телеграми, не згадує про арештовану ієрархію УКГЦ. Їх мали надіслати, згідно затвердженого плану НКДБ СРСР (18 грудня 1945р.), у якому було сказано:

На всегалицький собор Греко-Католицької Церкви повинні бути прийняті наступні документи: а) текст телеграми від імені собору до влади СРСР на ім'я Сталіна; б) текст телеграми від імені собору до влади УРСР на ім'я Хрущова; в) текст телеграми на ім'я Константинопольського вселенського патріарха, патріарха всієї Русі Алексія і екзарха України; г) текст декларації собору в адрес Верховної Ради УРСР на ім'я голови Гречуха; д) текст резолюції собору про відміну Берестейської унії 1596 року, розриву із Ватиканом і про повернення у "лоно матері" Російської Православної Церкви; е) текст звернення собору до духовенства і віруючих Греко-Католицької Церкви про розрив із Ватиканом і возз'єднанні із Російською Православною Церквою²⁰⁴.

Отже, постанови зібрання у Львові 1946 року, ніяким чином не можна вважати канонічно обґрунтованими і законними, оскільки вони не відповідають жодному із пунктів *Чинностей і рішень* 1891 року. У запрошеннях на даний з'їзд було написано, що він скликається “Ініціативною групою” по возз'єднанню греко-католиків із Російською Православною Церквою, тобто вже на початку було зазначено основну, ідею даного зібрання. Учасники “собору” не мали змоги голосувати “проти” виголошених постанов, оскільки така можливість взагалі не була передбачена²⁰⁵. Увесь процес підготовки текстів, оголошення і прийняття постанов був результатом діяльності агентурного апарату НКДБ.

3.3. ОЦІНКИ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Підготовка до “возз'єднавчого собору” у Львові 1946 року відбувалося без особливого розголосу, оскільки як “Ініціативна група” так і органи держбезпеки УРСР не були до кінця впевнені в результаті та побоювалися організованого

²⁰³ Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 128.

²⁰⁴ СЕРГІЙЧУК. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946)*. Т. 2., 443.

²⁰⁵ ГРИНЬОХ. *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*, 11.

спротиву незгідних з їхніми планами. Натомість проведення самого зібрання та оголошення його результатів за тим же сценарієм було розраховане на те, щоб справити якнайбільше враження на самих учасників і на ширшу громадськість. Самі засідання старанно записувалися на кінокамери, кадри яких згодом лягли в основу пропагандистського документального фільму²⁰⁶, на третій день “собору”, який не випадково припав на першу неділю Великого посту, яка називається “Неділею торжества Православ’я”, відбулося урочисте Богослуження в катедральному соборі св. Юра, у якому співслужили колишні греко-католики та представники православної ієрархії, стенограма та постанови було швидко і масовим накладом опубліковано, незважаючи на повоєнну скруту з папером і фінансовими ресурсами.

Органи безпеки ретельно фіксували й аналізували реакцію населення та зовнішнього світу. Так до прикладу, у квітні 1946 року орган МДБ УРСР зробив огляд відгуків закордонної преси на рішення Львівського “собору”. Найбільша частина огляду присвячена критиці папи Пія XII та його неприйняття переведення галицьких греко-католиків під юрисдикцію Московського патріархату. Зокрема згадується римська газета *Popolo*, яка виступила із осудом насилля над свободою сумління в СРСР. Відоме британське агентство новин *Reuters*, найпопулярніша газета Америки *New York Times*, канадські газети *Catholic New Times* та *Toronto Star*, шведська та навіть бразильська газети – усі вони публікували про релігійну подію в Радянському Союзі, а МДБ УРСР пильно спостерігала за частими реакціями інших країн²⁰⁷. Хтось підтримував прийняті рішення та висловлював солідарність з “Ініціативною групою”, хтось навпаки осуджував та наголошував на незаконності зібрання. У всякому випадку, подія була надто масштабною, щоб не привернути уваги та не викликати реакції²⁰⁸.

У Ватикані про наміри сталінського режиму знищити УГКЦ довідалися ще задовго до проведення псевдособору. Папа Пій XII у грудні 1945 року видав

²⁰⁶ Документальний фільм "Ті, що вірні" // youtube.com (10.12.2021).

²⁰⁷ СЕРГІЙЧУК. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946)*. Т. 2., 666.

²⁰⁸ БОЦЮРКІВ. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 204-205.

енцикліку *Orientales omnes Ecclesias* з нагоди 350-ліття Берестейської унії, у якій задує про створення “Ініціативної групи”, утиски й арешти духовенства, а також говорить про плани щодо “возз’єднання” Унійної Церкви із Московським патріархатом²⁰⁹. Енцикліка наголошує на великій цінності укладеної 1596 року унії, критикує радянську систему за її нищівні дії проти Греко-Католицької Церкви і закликає припинити гоніння її духовенства. Також папа згадує про вкрай негативне ставлення московського патріарха Алексія до всієї Католицької Церкви і стає на захист прав католицьких вірних на території СРСР²¹⁰. Пізніше 1952 року, папа Пій XII знову звертається до мирян та духовенства Східної Католицької Церкви, які є віддані Апостольському Престолу²¹¹. Дана енцикліка є спомином про св. Кирила Олександрійського, який є пошанований як Західною, так і Східною церковними традиціями. Римський понтифік закликає усіх християн слідувати за прикладом цього святого, який за свого життя намагався примирити богословські суперечки між Заходом і Сходом. Папа цитує слова св. Кирила, який говорив, що «мою православному віру засвідчила Римська Церква і Священний Синод, який зібрався разом із усього світу...²¹²». Таким чином папа відстоював права усіх східних християн, які прагнули зберегти свою вірність Римові.

Глава УГКЦ, владика Йосиф Сліпий, перебуваючи в ув’язненні та на засланні, ніколи не визнавав правочинності Львівського псевдособору 1946 року. Знаючи, що його Церква залишилася без верховного проводу і страждає від радянської системи, митрополит 12 липня 1953 року видає пастирське послання до духовенства та вірних, у якому закликає бути витривалими у вірі в часі переслідувань²¹³. Він висловлює співстраждання із своєю паствою і як ніхто інший, розуміє, які страждання випала на їхню долю. У посланні, митрополит

²⁰⁹ СУТНЕР Е. *Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи*, ред. Турій О., Львів 2001, 130.

²¹⁰ POPE PIUS XII *Orientales omnes Ecclesias* // vatican.va (01.12.2021).

²¹¹ POPE PIUS XII *Orientales Ecclesias*.

²¹² Там само.

²¹³ ХОМА І. та ін. (ред.) *Слово Патріарха Йосифа. Документи. Матеріали. Світлина. 1917 – 1984*. Львів 2003, 86-97.

наводить приклади багатьох святих-мучеників, які теж страждали за Христову віру. Глава Церкви, попри усе співчуття, наголошує на збереженні вірності Католицькій Церкві і неодноразово повторює те, що гоніння та переслідування греко-католиків скоро припиняться²¹⁴.

Цього ж року, 19 серпня, митрополит Йосиф знову пише послання до духовенства та вірних. Дане послання також висловлює щирі співчуття тим, які зазнають гонінь, але найбільша його частина присвячена поясненню неканонічності з'їзду 1946 року. Предстоятель описує умови, за якими скликається легітимний Собор. А пізніше аргументує, чому дане зібрання не може претендувати на звання собору Греко-Католицької Церкви²¹⁵.

Найперше, на цьому так званому "Соборі" не було ні митрополита, ні жодного греко-католицького єпископа, котрі самотужки є уповноважені до скликування синодів в Україні, до проводу ними і переведження ухвал та рішень з одобренням Апостольського Престолу [...] По-друге, навіть самі учасники, приблизно сотні священників і мирян разом, не мали можливості висловлювати вільно свої думки, бо приїхали під погрозами і примусом [...] По-третє, організаторам не йшло зовсім про добро Церкви, але про її знищення і ліквідацію [...] Зокрема вони покликувалися на слово "православний", а саме, що московська церква також "православна". Треба відрізнити справжнє православ'я від Керуляріївського, що повстало після розламу Церкви 1054 р. [...] Православний – це той християнин, що право, належно славить Бога, а такими є тільки усі християни Католицької Церкви, і хто поза нею присвоює собі цю назву і твердить, що він православний, поступає несправедливо і неправо²¹⁶.

1960 року, митрополит офіційно ліквідованої УГКЦ пише окремого листа про Львівський “собор” 1946 року²¹⁷. Він був адресований начальнику оперативного відділу М. Купцовові. Митрополит повністю засуджує незаконний ліквідаційний “собор”. Перераховуючи усі порушені канонічні аспекти даного з'їзду, митрополит наголошує на його повній нелегітимності. У Греко-Католицькій Церкві жодні постанови “Ініціативного гуртка”²¹⁸ не можуть бути чинними, адже на даному з'їзді не було жодного присутнього єпископа, не говорячи вже про

²¹⁴ ХОМА. *Слово Патріарха Йосифа. Документи. Матеріали. Світлина. 1917 – 1984.* 86-97.

²¹⁵ Там само, 99-110.

²¹⁶ Там само, 102-104.

²¹⁷ Дацько І.- Горяча М. *Йосиф Слітий. Споми́ни.* Львів-Рим 2017, 433-437.

²¹⁸ ДАЦЬКО.- ГОРЯЧА. *Йосиф Слітий. Споми́ни,* 434.

митрополита. Йосиф Сліпий підкреслює, що ієрархія УГКЦ ніколи не визнає це “збіговисько”²¹⁹ Собором Греко-Католицької Церкви:

Відповідь ясна: нічим іншим, як невдалою імпрезою, якої не може вже направити ні зремонтувати не то жоден державний церковний знавець справ, але навіть геніяльний муж стану при найліпшій волі і найкращому знанню. Одинокую рацією того збору: “*stat pro ratione voluntas*” – ми так хотіли. Але видавати бажане за дійсне – це великий самообман, а ще до того в державних переважних зборах²²⁰.

Що ж до Московського патріархату, то тут цікавим є той факт, що патріарх Алексій одразу після проведеного “возз’єднавчого собору” не дав офіційної відповіді щодо приєднання нової західноукраїнської пастви. У *Діяннях Собору* є опублікована привітальна телеграма від президії зібрання (о. Костельника, єп. Антіна Пельвецького та єп. Михаїла Мельника) до Московського патріарха Алексія. Вони просять главу Російської Православної Церкви прийняти “молитовно та канонічно”²²¹ тих, які підписали перехід на православ’я. Натомість, патріарх Алексій промовчав щодо проведеного львівського з’їзду 1946 року²²² і навіть роками пізніше глава РПЦ не видавав жодного послання із приводу возз’єднаних греко-католиків.

Перша публічна і масово тиражована відповідь була дана на святкуванні 20-ліття Львівського “собору”, яке відбувалося на синоді єпископів РПЦ, 19 квітня 1966 року, в *Журналі Московської патріархії* (далі *ЖМП*). Було опубліковано послання патріарха Алексія з нагоди даного ювілею. Глава Московського патріархату привітав усіх “возз’єднаних” православних і висловив свою пошану до тих, які впродовж багатьох років жили надією: «єдиної Матері-Церкви, які через роки знову возз’єдналися в єдиній церковній огорожі ...²²³». Також із

²¹⁹ ДАЦЬКО.-ГОРЯЧА. *Йосиф Сліпий. Спомини*, 435.

²²⁰ Там само, 437.

²²¹ Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, 134.

²²² «Як свідчить повідомлення, яке присвятив львівському зібранню квітневий номер "Журналу Московської патріархії" за 1946р., патріарх Алексій поставився до цих подій як людина, яка змушена терпляче зносити те, чого не могла оминати, і дуже добре знала, що навіть якщо вона схоче протестувати, то може це в крайньому разі виразити своїм мовчанням; тому що за кожне небажане слово з уст патріарха могла бути гірка помста, і навіть не йому особисто, й не єпископам, а численним священникам і вірним його Церкви». СУТТНЕР. *Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи*, 135.

²²³ Патріарх Алексій Сіманський. *Послание Святейшого Патриарха Московского 4852603 и всея Руси Алексия II Журнал Московской Патриархии №5 (1996) 1.*

радістю згадує “визволення” унійного духовенства з-під протекторату Ватикану і дякує усім тим, хто втілив це “бажання” у дійсність²²⁴.

Урочисте святкування 20-ліття “собору” 1966 року відбувалося в соборі св. Юри у Львові. Інформацію про цю подію було також опубліковано у *Журналі Московської патріархії*. Виступаючими були три предстоятеля РПЦ: Митрополит Крутицький і Коломенський Пимен (Ізвеков)²²⁵, архієпископ Таллінський і Естонський Алексій (Рідігер) та архієпископ Львівський і Тернопільський Миколай (Юрик). У своїх промовах, кожен із них вбачав за потрібне розповісти про лиху подію укладення унії 1596 року, її історію та негативні наслідки для українського народу. У кінці своїх промов, вони велично згадують події 1946 року, та висловлюють свою радість за нових “возз’єднаних” вірних своєї Церкви²²⁶.

Риторика РПЦ не змінилася і на тридцятиліття вшанування Львівського “собору”. А у квітні 1981 року, у журналі *ЖМП* знаходиться публікація Івана Федоровича *К 35-летию воссоединения Греко-Католической Церкви с Русской Православной Церковью*. Автор повторює слова своїх попередників, щодо нищення православних вірних Берестейською унією. Він також згадує слова тодішніх ієрархів Греко-Католицької Церкви, які настоювали на тому, що з’їзд у Львові був незаконним та канонічно нечинею. Натомість, І. Федорович, посилаючись на опубліковані *Діяння* 1946 року і перераховуючи склад ієрархів Російської Православної Церкви, називає цей собор цілком легітимним, із дотримання усіх канонічних постанов²²⁷.

У зв’язку із цим ювілеєм, видавництво Московської патріархії презентувало новий збірник документів та матеріалів під назвою *Львівський Церковний Собор*.

²²⁴ Патріарх Алексій Сіманський. *Послание Святейшего Патриарха Московского 4852603 и всея Руси Алексия II Журнал Московской Патриархии №5 (1996)*. Там само, 2.

²²⁵ Після смерті патріарха Алексія 1971 року, Російський помісний Собор обрав митрополита Пимена (Ізвекова) його наступником. СУТТНЕР. *Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи*, 136.

²²⁶ *Торжества 20-летия ЛЬВОВСКОГО СОБОРА. Львов, 22-25 апреля 1966 года // Журнал Московской Патриархии №6 (1996) 6-27*.

²²⁷ ФЕДОРОВИЧ І. *К 35-летию воссоединения Греко-Католической Церкви с Русской Православной Церковью // Журнал Московской Патриархии № 4 (1981), 67-75*.

В ньому були ще раз опубліковані *Діяння* 1946 року доповнені хронологічно послідовними святкуваннями ювілеїв даної події (20-ліття, 25-ліття, 30-ліття та 35-ліття). Також у ньому були представлені усі промови, виступи, телеграми та проповіді із *Православного вісника* та *Журналу Московської Патріархії*, які стосувалися з'їзду 1946 року²²⁸.

Отже, Російська Православна Церква, яка була залучена у проведення Львівського “собору” розуміла, що постанови зібрання є неправосильними намагалася не коментувати дану подію одразу після її проведення, але все ж підтримувала ідею ліквідації унії на Західній Україні. Про це свідчать чисельні ювілеї та торжества з нагоди “возз'єднання”, які ієрархія Московського патріархату святкувала, вшановуючи тих, які організували перехід на православ'я.

У 1980 році, коли вже звільнений з ГУЛАГу блаженніший Йосиф перебував у Римі, був скликаний перший синод греко-католицьких єпископів²²⁹. Його зізвав сам римський архієрей папа Іван-Павло II²³⁰, який від початку свого понтифікату особливо опікувався східними католиками і розділяв страждання переслідуваної катакомбної Церкви. На синоді єпископи спільно опрацювали документ: *Торжественне заперечення канонічності т. зв. “Львівського собору 1946 року”*²³¹, а також розглянули стан Греко-Католицької Церкви на території УРСР і висловили підтримку та вдячність своїм вірним, які на той час потерпали від комуністичного атеїстичного режиму²³².

Патріарх Йосиф Сліпий, перебуваючи у Римі, неодноразово наголошував на незаконності переходу на православ'я, організованого “Ініціативною групою” у співпраці із органами держбезпеки УРСР. У підписаному ним синодальному

²²⁸ ЯРЕМА Р. *Львовский Церковный Собор 1946 года в свете торжества православия в Западной Украине*. Київ 2012, 6.

²²⁹ МОНЧАК І. *Розвиток синодальності в Українській Католицькій Церкві* // *Патріархат* patriarkhat.org.ua (01.12.2021).

²³⁰ Окрім митрополита Йосифа Сліпого та Кир Мирослава Любачівського у Синоді взяло участь: українські владика із Канади, Америки, Аргентини, Бразилії, Австралії, єпископи із Західної Європи. Разом усіх було 15 синодальних єпископів. Сліпий Й. *Перший Звичайний Синод єпископів Української Католицької Церкви*. (02.12.1980) // *Патріархат* 1 (2013) patriarkhat.org.ua (01.12.2021).

²³¹ Сліпий. *Перший Звичайний Синод єпископів Української Католицької Церкви*.

²³² Там само.

посланні 1980 року Глава УГКЦ особливо підкреслив те, що маніпуляції словом “собор” зовсім недоречні по відношенню до зібрання 1946 року, адже воно було організоване атеїстичною радянською владою. Йосиф Сліпий констатує, що УГКЦ залишається вірною Римському Апостольському Престолові²³³, який також ніколи не визнав ліквідації цієї Церкви:

Вселенський Архієрей Папа Пій XII нап’ятував цей незаконний акт у своїй енцикліці “Орієнталес омнес” з 23 грудня 1945 року, в якій вказав навіть імена головних винуватків нищення Церкви на Україні. Потім ще раз Святіший Отець Папа Пій XII станув в обороні нашої страдальної Церкви, а саме торжественною декларацією з 15 грудня 1952 року, та ось недавно Папа Іван Павло II, заявами з 19 березня 1979 року і 5 лютого 1980 року, дав до відома цілому світові, що Українська Католицька Церква існує і живе. Апостольський Престол, отже, неоднократно ствердив неканонічність і неважність т.зв. “Львівського собору” з 1946 року та нап’ятував цей історичний обман²³⁴.

Часи горбачовської “перебудови” та розпаду Радянського Союзу відкрили для українських греко-католиків можливість для активнішої публічної діяльності та виходу з підпілля. Велика кількість “нелегального” духовенства та вірних УГКЦ почали заявляти про свої права та вмагати повернення своєї ієрархії та храмів. Така активна діяльність стала свого роду апеляцією до незаконності рішень псевдособору. 4 серпня 1987 року була оприлюднена заява 23-х священників при вихід із підпілля²³⁵. Цього ж року було утворено Комітет захисту прав Української Католицької Церкви на чолі з колишнім політв’язнем Іваном Гелем²³⁶.

Цей комітет був правонаступником української релігійної правозахисної організації “Ініціативна група для захисту прав віруючих і Церкви”, заснованої ще 1982 року, яку очолював Йосиф Тереля та Василь Кобрин. Керівники поставили перед собою єдину мету – легалізацію УГКЦ, яку планували здійснити через “пробудження” українського суспільства і якнайширше представлення проблеми греко-католиків перед органами державної влади СРСР і світовою громадськістю. Комітет почав збирати підписи під заявою щодо офіційного визнання УГКЦ. Протягом 1988-1989 років було зібрано близько 120 тисяч підписів²³⁷.

Паралельно із активною роботою вірних, ієрархія УГКЦ проводила скликання Соборів в Римі та у Львові, на яких постійно згадували сумну подію – Львівський

²³³ Зінкевич О. – Лончина Т. *Мартирологія Українських Церков у чотирьох томах*. Т. II. Торонто 1985, 282-283.

²³⁴ Зінкевич. – Лончина. *Мартирологія Українських Церков у чотирьох томах*. Т. II., 283.

²³⁵ *Х. Відродження Церкви (1989) // Українська Греко-Католицька Церква synod.ugcc.ua* (03.12.2021).

²³⁶ *Х. Відродження Церкви (1989)*. (03.12.2021).

²³⁷ Там само.

псевдособор і кожен раз акцентували на тому, що даний з'їзд був нелегітимним, а отже його постанови теж не є чинними. 25-26 червня 1990 р. місцеблюститель Львівського Верховного Архієпископа Володимир Стернюк мав доповідь на відкритті Синоду Єпископів у Львові. У своїй промові він зазначає основні аспекти, які потрібно вирішити для того щоб відновити діяльність Греко-Католицької Церкви в Україні.

1. Повне публічне визнання як юридичної особи Української Католицької Церкви зі сторони радянського уряду, а з боку Московського Патріархату — її визнання як Церкви-Сестри.
2. Слід визнати недійсність і неважність т. зв. Львівського Собору (8–10 березня 1946) як зі сторони Російської Православної Церкви, так і з боку уряду.
3. Внаслідок цієї ануляції Українській Католицькій Церкві слід повернути собор св. Юра у Львові, wraz зі всіма його забудовами.
4. З поверненням собору св. Юра. символом українського католицизму. до свого престолу повинен чим скоріше повернутись Верховний Архієпископ Львівський і Галицький Митрополит зі своїм почотом²³⁸.

Також постановою даного Синоду Єпископів було схвалено архиерейські призначення на західній території України для того, щоб розпочинати віднову легальної діяльності УГКЦ²³⁹.

У 1992 році, вже після повернення кардинала Мирослава Любачівського до Львова, єпископи УГКЦ опублікували Декларацію єпископату Української Греко-Католицької Церкви про неканонічність Львівського псевдособору 1946 року. Цим документом, тоді вже відновлена УГКЦ, ще раз підтвердила, що зібрання у Львові 1946 року було і залишається бути незаконним і єпископат відновленої Церкви ніколи не визнає правомірності постанов виголошених на псевдособорі²⁴⁰.

Дивлячись на чисельні мітинги, активну діяльність за легалізацію, масштабну підготовку до святкування Тисячоліття Хрещення Русі зі сторони

²³⁸Промова Преосвященного Володимира Стернюка на відкритті Синоду Єпископів УГКЦ 1990 року // synod.ugcc.ua (03.12.2021).

²³⁹ Володимира Стернюка — місцеблюстителем Львівського Верховного Архієпископа; Филимона Курчабу — Львівським єпископом-помічником; Юліана Вороновського — Львівським єпископом-помічником; Михайла Сабригу — Львівським єпископом-помічником; Софрона Дмитерка — Івано-Франківським єпархом; Павла Василика — Івано-Франківським єпископом-коад'ютором; Іринія Білика — Івано-Франківським єпископом-помічником; Івана Семедія — Мукачівсько-Ужгородським єпархом; Івана Маргітича — Мукачівсько-Ужгородським єпископом-помічником; Йосифа Головача — Мукачівсько-Ужгородським єпископом-помічником. *Постанови Синоду Єпископів УГКЦ 1990 року* // synod.ugcc.ua (11.12.2021).

²⁴⁰«Невдала імпреза»: 15 фактів про Львівський псевдособор // Українська Греко-Католицька Церква ugcc.ua (03.12.2021).

Греко-Католицької Церкви, Російська Православна Церква розуміла, що втрачає своє авторитетне місце у суспільстві. Саме тому тогочасний український екзарх РПЦ митрополит Філарет Денисенко продовжував говорити, що греко-католиків офіційно немає, оскільки Львівський “собор”, на якому греко-католицьке духовенство самостійно прийняло рішення “возз’єднатися”, визнається державною владою та РПЦ як легітимний²⁴¹.

Вже в умовах незалежної України риторика Православної Церкви поступово змінювалася. Ще на святкуванні 60-річчя від дня проведення Львівського “собору” у 2006 році, у зверненні Синоду Української Православної Церкви видно, що вони підтримують ідею возз’єднання 1946 року та приймають її постанови як канонічно діючими, оскільки: «У відсотковому співвідношенні кількість бажаючих приєднатися до Православ’я становила 78% ...»²⁴². Вони стають на захист возз’єднаної зібрання та критикують сучасну Греко-Католицьку Церкву за те, що вона хоче “очорнити” подію Львівського “собору”²⁴³.

До 70-ліття Львівського “собору” не було якоїсь офіційної заяви керівництва УПЦ (МП), а лише коментар Відділу зовнішніх церковних зв’язків. У ньому вже немає згадки про рішення, прийняті на цьому зібранні, та навмисно оминається питання їх легітимності, хоч і визнається, що «частина уніатського духовенства і вірян їх не прийняли...»²⁴⁴. Натомість більший акцент робиться на тому, що саме атеїстичний режим СРСР нищив спершу Православну Церкву, а згодом і Греко-Католицьку. У кінці коментаря його автори запрошують греко-католиків до відкритого діалогу та до відбудови взаємовідносин:

Вважаємо, що сьогодні у своїх відносинах православним та греко-католикам слід думати не над пошуками вини, а над виробленням концепції мирного співіснування в єдиній Україні, а також співпраці у тих сферах, де це можливо. Всі факти історичної болі обох

²⁴¹ БАБИНСЬКИЙ. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, 118.

²⁴² *Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви до пастви й українського народу з нагоди 60-річчя повернення греко-католиків у лоно Православної Церкви // Українська Православна Церква orthodox.org.ua (04.12.2021).*

²⁴³ *Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви до пастви й українського народу з нагоди 60-річчя повернення греко-католиків у лоно Православної Церкви (04.12.2021).*

²⁴⁴ *Коментар ВЗЦЗ УПЦ з нагоди 70-ліття Львівського собору 1946 року // Українська Православна Церква news.church.ua (04.12.2021).*

сторін слід детально вивчати і відкрито обговорювати задля взаємного порозуміння і вибудовування конструктивних відносин²⁴⁵.

Цього ж року, на честь ювілею, з’явилося ще дві значні заяви із православної сторони та відповідь греко-католиків. 7 березня 2016 року від імені “православних християни світу” було оприлюднено заяву “Настав час визнати жахливу правду про Львівський псевдособор 1946 року”. Чи не вперше це зібрання було названо псевдособором самими православними. Підписанти висловлюють свій жаль та молитовну підтримку тим, які потерпали від переслідування:

Ми смиренно просимо прощення за всі несправедливості, жертвами яких вони стали під прикриттям авторитету Православної Церкви, і схиляємо наші голови перед мучениками Української Греко-Католицької Церкви²⁴⁶.

75-ліття Львівського псевдособору припало на 2021 рік. Цього року УГКЦ провела різноманітні заходи з нагоди цієї події. 4 березня, відбулася Міжнародна наукова конференція “Львівський собор” 1946 року: історичні обставини та сучасні оцінки. На ній детально представлялися етапи підготовки, організації та проведення цього зібрання, описувалися ідеї та основні постаті цієї події, а також була дана оцінка прийнятих постанов та наслідків. Учасники наукової конференції презентували архівні документи, справи та ілюстрації, щоб представити увесь масштаб продуманої та реалізованої операції радянської влади із ліквідації Унійної Церкви на території Західної України²⁴⁷. 5 березня відбулося відкриття виставки *Нічого таємного, що б не стало явним*, в основі якої були представлені документи й фотоматеріали з фондів Галузевого державного архіву СБУ, Державного архіву Львівської області, Львівського музею історії релігії, архіву Інституту історії Церкви УКУ, Центрального державного кінофотоархіву України ім. Г. Пшеничного, а також архіву Інституту історії Церкви. Вона присвячена усім тим, хто впродовж атеїстичного

²⁴⁵ Коментар ВЗЦЗ УПЦ з нагоди 70-ліття Львівського собору 1946 року, (04.12.2021).

²⁴⁶ Православні християни світу: «Настав час визнати жахливу правду про Львівський псевдособор 1946 року», (04.12.2021).

²⁴⁷ «”Львівський собор” 1946 року: історичні обставини та сучасні оцінки» // Українська Греко-Католицька Церква ucgc.ua (03.12.2021).

тоталітарного режиму не піддавався, протистояв та робив усе, щоб Українська Греко-Католицька Церква відродилася у незалежній Україні²⁴⁸.

Православна Церква України в особі її предстоятеля Блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія також відреагували на подію 75-літньої давності. Його заява *3 нагоди 75-ліття від часу проведення так званого Львівського собору 1946 року* повністю розділяє пережиття греко-католиків під час ліквідації їхньої Церкви. Глава ПЦУ не лише визнає даний з'їзд неканонічним, але й наголошує на тому, що Українські Церкви не мають права забути спільного лихого минулого і повинні працювати разом, щоб уникнути таких подій в своїх Церквах у майбутньому²⁴⁹.

Оцінюючи організацію, проведення та постанови Львівського “собору” 1946 року можна із впевненістю говорити про повне нехтування канонічних постанов, які на той час були чинними у Греко-Католицькій Церкві. Ідея організації всегалицького “собору”, план його проведення, опрацювання делегатів-священників, результат зібрання – все це було під пильним наглядом радянської влади, її спецслужб у співпраці із “Ініціативною групою”. Постанови даного з'їзду ще від початку не можна назвати легітимними, оскільки відсутність митрополита та усього єпископату УГКЦ підтверджувала факт того, що дане зібрання не має нічого спільного із назвою “собор Греко-Католицької Церкви”. Тобто Унійна Церква була заборонена державною владою з грубих порушень церковно-правових норм і конституційних прав і свобод віруючих.

Насправді ж, греко-католики зуміли зберегти свою єклезіальну традицію та вижити в умовах підпілля. Попри усі арешти, заслання та вбивства, ієрархія УГКЦ ніколи не визнавала легітимності “возз'єднавчого собору” і це в

²⁴⁸ До 75-річчя Львівського псевдособору у Києві відкриють виставку «Нічого таємного, що б не стало явним» // Українська Греко-Католицька Церква ugcc.ua (03.12.2021).

²⁴⁹ «Тому нам усім, українським православним і греко-католикам, варто виявляти мудрість і стриманість, робити висновки з подій минулого, не піддаватися на провокації та намагання розпалювати між нами ворожнечу. Наше найперше спільне завдання саме зараз – разом допомогти українському народу захистити державну незалежність, відновити справедливий мир, сприяти суспільному порозумінню. У майбутньому перед нами також постає й інше, складне завдання – привести до плідного результату діалог порозуміння. З обох сторін мають бути дані належні моральні оцінки суперечливим сторінкам відносин між двома Церквами – від подій кінця XVI століття і аж до подій кінця XX століття». Заява з нагоди 75-ліття від часу проведення так званого Львівського собору 1946 року (13.03.2021) // Православна Церква України pomisna.info (04.12.2021).

майбутньому дозволило їй домогтися своєї легалізації та відбудувати ієрархічні структури й розгорнути парафіяльну мережу не лише в Західній Україні, але й поза її межами.

ВИСНОВКИ

Львівський псевдособор 1946 року виступає яскравим прикладом того, як тоталітарна система знищувала церковні структури. Для радянської влади, яка остаточно встановилася у західних областях України під кінець Другої світової війни, Греко-Католицька Церква стала серйозним викликом, оскільки її характер “української” та “католицької” руйнував плани швидкої радянзації окупованих земель. Унійна Церква в Галичині під проводом митрополита Андрея Шептицького була найчисельнішою та найавторитетнішою релігійною спільнотою. До якої належала переважна більшість українського населення. Її громадсько-культурна діяльність та зв’язок із Ватиканом зумовлювали радянські спецслужби розпочати негайну роботу над розробкою і реалізацією планів “ліквідації унії”.

Перший короткий період окупації тривав із 1939 року по 1941 рік. Він характеризувався тотальними санкціями проти греко-католицького духовенства. Високі податки, конфіскація майна, арешти та масові вбивства – все це мало зруйнувати авторитет та завадити діяльності УГКЦ. Та пропри усі насильницькі заходи радянських органів безпеки Церква, під омофором митрополита Андрея Шептицького, зуміла вистояти та зберегти свою ієрархічну структуру.

Після другого приходу Червоної армії влітку 1944 р. тактика радянських спецслужб щодо ліквідації УГКЦ змінилася. Основним знаряддям у руках атеїстичного режиму став оперативно-агентурний апарат, який систематично і не без успіху вербувався і насаджувався в середовищі греко-католицького духовенства. Метою плану НКДБ було зруйнувати неугодну Церкву внутрішньо, перевівши її під юрисдикцію повністю лояльного і підконтрольного сталінському режимові православного Московського патріархату під виглядом “добровільного возз’єднання”. Для цього почала проводитися ретельна робота над обранням когось, хто ініціює таку акцію серед греко-католиків. Амбіційний о. Гавриїл Костельник став ідеальним варіантом для державних спецслужб, які переконують його стати керівником новоутвореної “Ініціативної групи”.

Детальний огляд діяльності “Ініціативної групи” представлено у II розділі. Радянські спецслужби потребували значної кількості “прихильників православ’я”. У полі їхнього зору, окрім о. Костельника, опинилися о. М. Мельник та о. А. Пельвецький, яких згодом було рукоположено на “возз’єднаних” єпископів. Основним їхнім завданням було “залучити” якомога більше греко-католицьких священників, в особливості деканів, до “Ініціативної групи” та переконувати їх у необхідності переходу на православ’я. Для того, щоб робота над “залученням” відбувалася швидше, увесь греко-католицький єпископат, включно із митрополитом Йосифом Сліпим було ув’язнено та засуджено на догі роки позбавлення волі. Після того, як УГКЦ було обезголовлено, радянські спецслужби спільно з очільниками “Ініціативної групи” активно почали опрацьовувати священників на деканальних соборчиках та шляхом індивідуальної обробки і залякування. Представники НКДБ створювали усі “необхідні умови” перед приїздом “Ініціативної групи” в ту чи іншу місцевість та “нейтралізовували” тих, хто чинив спротив.

Ідея “возз’єднання” шляхом проведення всегалицького “собору” виникла вже у процесі “залучення” духовенства. Керівник “Ініціативної групи” о. Г. Костельник наголошував на тому, що тільки загальний “собор” зможе остаточно відірвати греко-католиків від Ватикану та повернути у лоно православ’я. Однак глава РПЦ патріарх Алексій (Симанський) не підтримував ідею “соборного возз’єднання”. У своїх листах він більше виступав за індивідуальний перехід священника чи окремої громади. Але оскільки, РПЦ на той час перебувала у повній залежності від радянської влади, її не було почуто, але вміло використано в цілях реалізації сценарію спецслужб.

Перебіг “собору” та виголошені постанови представленні в останньому підрозділі II розділу. Усі події, які відбувалися під час скликання були суто формальним явищем, оскільки детальний план його проведення був затверджений ще задовго до самого зібрання. Відповідно до цього плану переважну частину учасників-делегатів становила агентура. Вона створювала видимість “легітимних” позитивних голосувань за такі рішення: скасування

постанов Берестейської унії, відхід від Римського Апостольського престолу, повернення до “віри предків” та “возз’єднання” із РПЦ.

У третьому розділі критично проаналізовано постанови Львівського “собору” опираючись на тогочасне чинне законодавство Греко-Католицької Церкви: *Чинности і рішення руського провінціального Собора в Галичині, отбувшого-ся во Львові в році 1891*. Згідно з ним право на скликання архієпархіяльного собору мав лише митрополит. Процес підготовки, проведення та затвердження рішень теж закріплено за митрополитом, однак з умовою, якщо дасть згоду на це Апостольська Столиця. Головування о. Гавриїла Костельника на зібранні 1946 р. у Львові було повною безправністю, оскільки “Ініціативна група” не була створена ні за бажанням УГКЦ, ні з ініціативи РПЦ. Вона отримала своє затвердження державною владою і не мала жодного законного еклезіального статусу.

Відповідно до церковних канонів (як католицьких, так і православних), на архієпархіяльному соборі зобов’язані бути усі єпископи, які належать до цієї церковної провінції, настоятелі монастирів та капітул, ректори семінарій та декани. На з’їзді 1946 року із представників вищого духовенства була делегація із Москви та нововисвячені “возз’єднанні” єпископи, але не було жодного греко-католицького ієрарха, оскільки в цей час вони перебували в ув’язненні. Окрім цього розглянуто низку інших нелегітимних рішень, таких як скасування постанов Берестейської унії, вихід із протекторату Ватикану та “повернення” у лоно РПЦ.

У заключній частині III розділу представлені безпосередні реакції на “возз’єднаничу” акцію ієрархічного проводу УГКЦ, Римської Апостольської столиці та Московської патріархії, а також її пізніші оцінки, зокрема з нагоди річниць і ювілеїв.

Ієрархія УГКЦ, попри репресії та переслідування, ніколи не визнавала легітимності зібрання 1946 року. Митрополит Йосиф Сліпий при кожній нагоді підкреслював незаконність прийнятих постанов та не переставав уважати себе чинним предстоятелем Галацької греко-католицької митрополії (згодом – Києво-

Галицького патріархату). Глава УГКЦ, будучи вже у Римі, продовжував оскаржувати діяльність “Ініціативної групи” і наголошував на вірності Римському Престолу.

Римська Апостольська Столиця теж ніколи не визнавала зібрання у Львові “Собором Греко-Католицької Церкви”. Ще під час підготовки псевдособору, папа Пій XII у своїй енцикліці *Orientalis omnes Ecclesias* стає на захист тих, які потерпають від гонінь та арештів через приналежність до Католицької Церкви. Пізніше, папа Іван Павло II також неодноразово заявляв про неканонічність Львівського “собору” та підтримував діяльність єпископату УГКЦ, який знаходилися поза межами України і в підпіллі.

Попри те, що “возз’єднання” 1946 року відбулося із Московським патріархатом, сам тодішній предстоятель РПЦ Алексій намагався офіційно не реагувати на цю подію або коментувати дуже коротко дану подію. Згодом, під час святкувань ювілеїв із для проведення “собору”, РПЦ визнала його рішення чинними і прийняла усі його проголошені постанови. Впродовж років ця риторика Московської патріархії суттєво не змінилася, Львівський “собор” вони порівнюють із собором у Бресті, говорячи, що “повернення у православ’я” 1946 року є відповіддю на укладення унії 1596 року.

Православні в Україні змінювали своє ставлення до Львівського псевдособору паралельно із розривом їхньої залежності від РПЦ. Сучасна ПЦУ визнає незаконну ліквідацію УГКЦ радянським тоталітарним режимом та солідаризується з нею у засудженні насилля влади супроти сумління віруючих та заявляє про готовність до співпраці в очищенні історичної пам’яті та лікуванні ран минулого.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

• НЕОПУБЛІКОВАНІ АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Вільховий Петро Якимович 1900-1975 – український письменник.* // ф. 383, оп. 1, арк. 3. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* old-csam.archives.gov.ua (09.10.2021).
2. ГДА СБУ ф. 3, спр. 145, арк. 26-27.
3. *Довідка про відправлення телеграми від НКГБ ССРСР Меркулова до НКГБ Савченка.* // ГДА СБУ, Ф. 65, спр. 9113, Т. 24. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avr.org.ua (18.10.2021).
4. *Записка по "ВЧ". Перелік прізвищ священників, які на думку заступника начальника 2 відділу УНКГБ Літвінова мали отримати запрошення на Львівський псевдособор* // ГДА СБУ, Ф. 71, спр. 311, Т. 0. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avr.org.ua (18.10.2021).
5. *Записка по «ВЧ». Звіт про проведення Львівського "собору" 9 березня 1946 р.* // ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 559, Т. 0. арк. 3-4. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avr.org.ua (18.10.2021).
6. *Записка по «ВЧ». Звіт про проведення святкового богослужіння в соборі Святого Юрія 10 березня 1946 р.* // ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 559, Т. 0, арк. 2. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avr.org.ua (18.10.2021).
7. *Записка по «ВЧ». Повідомлення про хід Львівського псевдособору 8 березня 1946 р.* // ГДА СБУ, Ф. 65, спр. 9113, Т. 27, арк. 4. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avr.org.ua (18.10.2021).
8. КОСТЕЛЬНИК Гавриїл. *До всечесного гр.-кат. духовенства в Зах. областях України.* // Ф. 9, Т. 57. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avr.org.ua (30.09.2021).
9. *Справка об арестах антисоветского элемента среди униатского духовенства* // ГДА СБУ, Ф. 13, спр. 372, Т. 33. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avr.org.ua (26.09.2021).

10. *Справка об арестах антисоветского элемента среди униатского духовенства* // ГДА СБУ Ф. 13, спр. 372, Т. 33. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avt.org.ua (4.10.2021)
11. *Стаття Росовича Володимира «З хрестом чи з ножем» із журналу «Вільна Україна» за 08.04.1945 року* // ГДА СБУ, Ф.13. Т. 33. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avt.org.ua (21.09.2021).

• **ОПУБЛІКОВАНІ АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ**

12. *Лига Володимир. Спогади про радянськ депортації в Західній Україні за 1939-1941 роки від 18.10. 1990 року* // ф.11. Т. 33. *Електронний архів Українського Визвольного Руху* avt.org.ua (1.09.2021).
13. СЕРГІЙЧУК ВОЛОДИМИР. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки*. Т.І. Київ 2006, 8.
14. СЕРГІЙЧУК ВОЛОДИМИР. *Нескорена Церква*, Київ 2001.
15. СЛПІЙ ЙОСИФ. *Спомини*. Львів-Рим 2017.

• **Періодика**

16. БЕЗСМЕРТНИЙ-АНЗІМРОВ. *Митрополит Андрей Шептицький* // День (11 січня 2019).
17. КОРОЛЬ ІОАН. *Торжества 20-летия ЛЬВОВСКОГО СОБОРА* // Журнал Московской Патриархии №6 (1966) 6-27.
18. ПАТРІАРХ АЛЕКСИЙ СИМАНСЬКОЙ. *Послание Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия* // Журнал Московской Патриархии №5 (1966) 1.
19. *Смерть митрополита Шептицького* // Правда №265 (4 листопада 1944).
20. ФЕДОРОВИЧ ІОАН. *К 35-летию воссоединения Греко-Католической Церкви с Русской Православной Церковью* // Журнал Московской Патриархии № 4 (1981), 67-75.

• Література

21. ВОСІУРКІВ В. *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet state, 1939-1950*. Toronto 1996.
22. №56. *Алексей I – Г.Г. Карпову. 7 декабря 1945 г. // Письма Патриарха Алексея I в совет по делам Русской Православной Церкви при Совете народных комиссаров – Совете Министров СССР 1945-1953 гг.* Москва 2009.
23. БАБИНСЬКИЙ А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин, 2-ге вид., Львів 2018.*
24. БОЦЮРКІВ Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*. Львів 2005.
25. ВЕЛИКИЙ А. *З літопису християнської України*. Рим 1976.
26. Видання президії Собору. *Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*. Львів 1946.
27. ГАЙКОВСЬКИЙ М. – ЯРЕМЧУК Д. *Експортери духовного насильства*. Львів 1982.
28. ГАЛАЙЧАК Т. – ФЕДОРИШИН Л. *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали, Т. I*. Київ 1995.
29. ГОВЕРА І. *Літургійне життя священиків та вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві*, Львів 2019.
30. ГРИНЬОХ І. *Знищення Української Греко-Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*. Мюнхен 1970.
31. ГРІДІНА І. *Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні під час Другої Світової Війни // Наука. Релігія. Суспільство №4 (2010)*.
32. ГУДЗЯК Б. *Криза і Реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів 2000.
33. ЗІНКЕВИЧ О. – ЛОНЧИНА Т. *Мартирологія Українських Церков у чотирьох томах, Т. II*. Торонто 1985.
34. КОЛЯДА І. *«Він прагнув перехитрити диявола». Отець Гавриїл Костельник: штрихи до контroversійного портрета // Історія в рідній школі № 10 (2018)*.
35. КОСТЕЛЬНИК Г. *Народня чи вселенська церква?*. Львів 1922.

36. КОСТЕЛЬНИК Г. *Нова доба нашої Церкви*. Львів 1926.
37. КОСТЕЛЬНИК Г. *Релігія фальші нових часів*. Львів 1937.
38. КУПЧИК Л. *Третій удар (Доля галицьких отців-деканів)*, Львів 2001.
39. *Лист єпископа Хомишина до нунція Ротти // Actes et documents*, Т. 3, Ч. 1.
40. *Лист митрополита Шептицького до нунція Ротти від 30 серпня 1941 р. // Actes et documents*, Т. 3, Ч. 1.
41. МАЛАНЧУК В. – СЛИВКА Ю. *Правда про унію: Документи і матеріали*, 2-е доп. вид., Львів 1968.
42. СКАКУН Р. "Сторож братові своєму": агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939-1941 роках // *Ковчег* 8 (2018).
43. СУТТНЕР Е. *Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи*, ред. Турій О., Львів 2001, 130.
44. ХОМА І. та ін. (ред.) *Слово Патріарха Йосифа. Документи. Матеріали. Світлина. 1917 – 1984*. Львів 2003, 86-97.
45. ХОМЕНКО В. – РОМАНЮК В. *Керівники Української зовнішньої розвідки*. II вид. Київ 2011.
46. *Чинности і рішення руського провінціального Собора в Галичині, отбувшиаго-ся во Львові в році 1891*. Львів 1896.
47. ШЕПТИЦЬКИЙ А. *Письма-послання, (1939-1944 рр.)*. Львів 1991, Ч.1, 1.
48. ШЛІХТА Н. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*, Харків 2011.
49. ЯРЕМА Р. *Львовский церковный собор 1946 года в свете торжества православия в западной Украине*. Київ 2012.

• **Інтернет – джерела**

50. КРУПНИК Л. *У двобої з системою: Митрополит Андрей Шептицький і більшовицька влада* //news.ugcc.ua (06.12.2021).

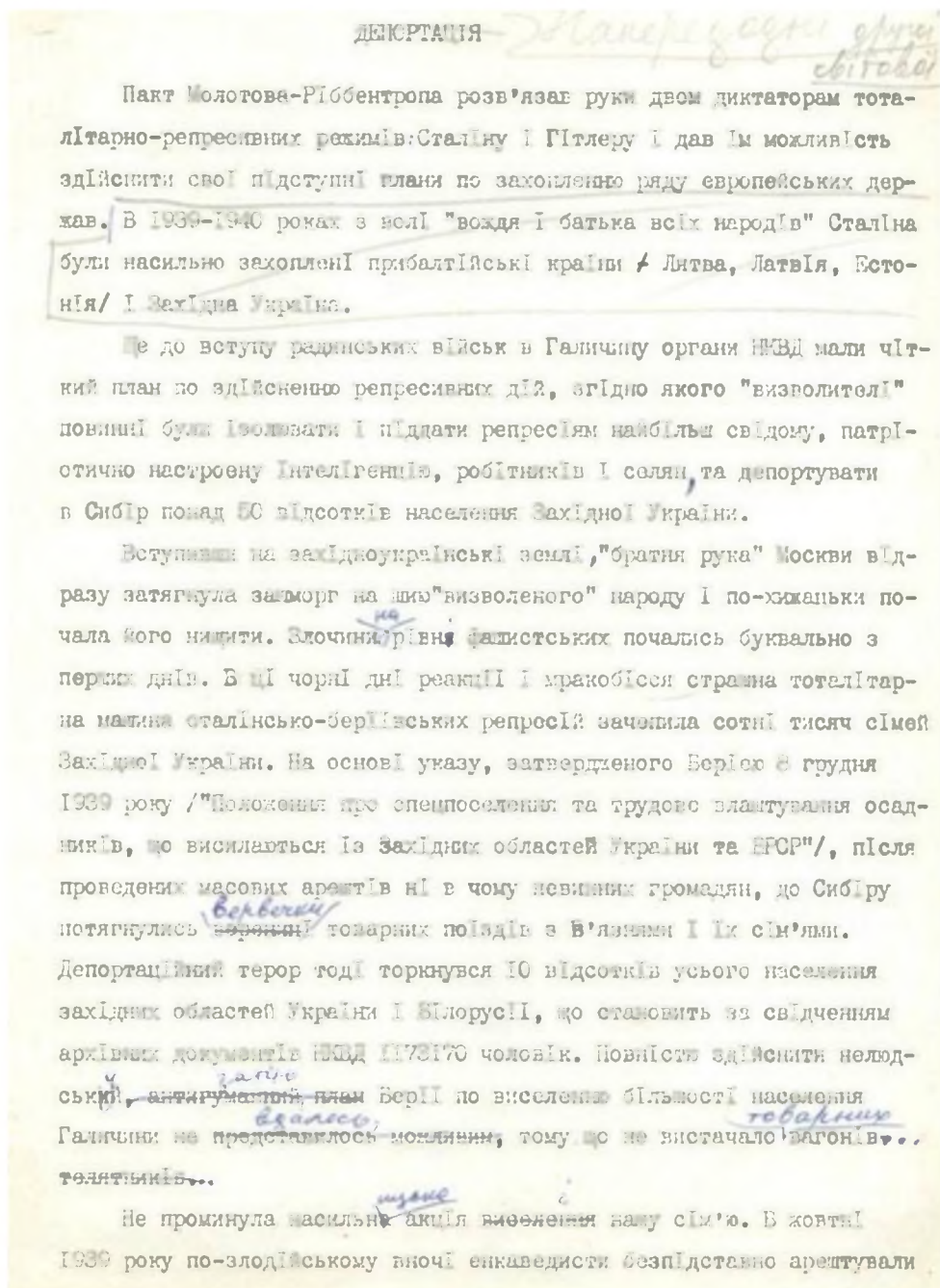
51. Промова Преосвященного Володимира Стернюка на відкритті Синоду Єпископів УГКЦ 1990 року // Українська Греко-Католицька Церква synod.ugcc.ua (03.12.2021).
52. "Львівський собор" 1946 року: історичні обставини та сучасні оцінки // Українська Греко-Католицька Церква ugcc.ua (03.12.2021).
53. 11 ударів сокирою по голові: вперше показали фото вбивства радянського пропагандиста у Львові. // Гал-інфо galinfo.com.ua (21.09.2021).
54. POPE PIUS XII. *Orientales omnes Ecclesias* // La Santa Sede vatican.va (01.12.2021).
55. АРЖАКОВСЬКИЙ А. – ПАСТЕНАК І. Православні християни світу: «Настав час визнати жахливу правду про Львівський псевдособор 1946 року» // Релігійно-інформаційна служба України risu.org.ua (04.12.2021).
56. Бондарук Л. – Яцечко-Блаженко Т. Кривавий слід НКВД: розстріли політичних в'язнів в західноукраїнських тюрмах у 1941 році // Український інститут національної пам'яті uinpr.gov.ua (25.10.2021).
57. В архівах знайшли невідомий заповіт митрополита Андрея Шептицького // Агенція інформації та аналітики galinfo.com.ua (25.10.2021).
58. ВОЛОШИН Ю. Гавриїл Костельник: три листи до московського патріарха // Чтиво: електронна бібліотека chtyvo.org.ua (17.10.2021).
59. ГАЛІВ М. «Від Унії не відречуся»: діяльність о. Івана Котіва в умовах ліквідації УГКЦ (1944-1946) // Самбірсько-Дрогобицька єпархія: Українська греко-католицька Церква sde.org.ua (20.09.21).
60. ГУРКІНА С. Напередодні вічності: митрополит Андрей Шептицький в останні три місяці свого архієрейського служіння // ichistory.org.ua (25.10.2021).
61. До 75-річчя Лівівського псевдособру у Києві відкриють виставку «Нічого таємного, що б не стало явним» // Українська Греко-Католицька Церква ugcc.ua (03.12.2021).
62. Заява з нагоди 75-ліття від часу проведення так званого Львівського собору 1946 року // Православна Церква України pomisna.info (04.12.2021).

63. ІШКОВ С. *Собор, избравший патриарха «большевистскими темпами* // *Московская правда mospravda.ru* (25.09.2021).
64. *Коментар ВЗЦЗ УПЦ з нагоди 70-ліття Львівського собору 1946 року* // *Українська Православна Церква news.church.ua* (04.12.2021).
65. КУТНІВ Х. *«Невдала імпреза»: 15 фактів про Львівський псевдособор* // *Українська Греко-Католицька Церква ugcc.ua* (03.12.2021).
66. ЛЕВИЦЬКИЙ Д. *Рубець Заслони. Заключення конкордату між Польщею і Ватиканом* // *Архів української періодики онлайн libraria.ua* (20.09.2021).
67. МАТКОВСЬКИЙ І. *Арешт єпископату УГКЦ. Фрагмент біографії Праведника Народів Світу бл. свящмч. Климентія Шептицького за 1945 рік* // *Фотографії старого Львова photo-lviv.in.ua* (26.09.2021).
68. *Митрополит Макарій (Оксіюк)* // *Львівська єпархія: Українська Православна Церква upc.lviv.ua* (10.10.2021).
69. МОНЧАК І. *Розвиток синодальності в Українській Католицькій Церкві // Патріархат: греко-католицьке аналітичне видання patriyarkhat.org.ua* (01.12.2021).
70. *Оновлено. До 25-ліття легалізації УГКЦ в Україні: отець Герман (Григорій) Будзінський (1905-1995)* // *Інститут Історії Церкви: УКУ ichistory.org.ua* (20.09.21).
71. ПОДКУР Р. *Медведев Дмитро Миколайович* // *Інститут Історії України history.org.ua* (10.09.2021).
72. СКАКУН Р. *«Львівський собор» як агентурна операція: ідея, планування, втілення* // *Наукова конференція «Львівський собор» 1946 року: історичні обставини та сучасні оцінки. Ч. 1. Youtube youtube.com* (14.10.2021).
73. СКАКУН Р. *Агентурна операція «Львівський собор»* // *Історична правда istpravda.com.ua* (29.09.2021).
74. СЛПІЙ Й. *Перший Звичайний Синод єпископів Української Католицької Церкви. (02.12.1980)* // *Патріархат: греко-католицьке аналітичне видання patriyarkhat.org.ua* (01.12.2021).

-
75. Спецоперація «собор» і як УГКЦ «возз'єднали» з РПЦ – в інтерв'ю з Олегом Турієм // Український Католицький Університет ucu.edu.ua (25.09.2021).
76. Х. Відродження Церкви (1989) // Українська Греко-Католицька Церква ugcc.ua (03.12.2021).
77. ЦАЛИК С. Ялтинська конференція: як вирішували долю Львова і сотень тисяч українців // *BBC news: Україна* bbc.com (26.09.2021).
78. Документальний фільм "Ті, що вірні" // *Youtube* youtube.com (10.12.2021).

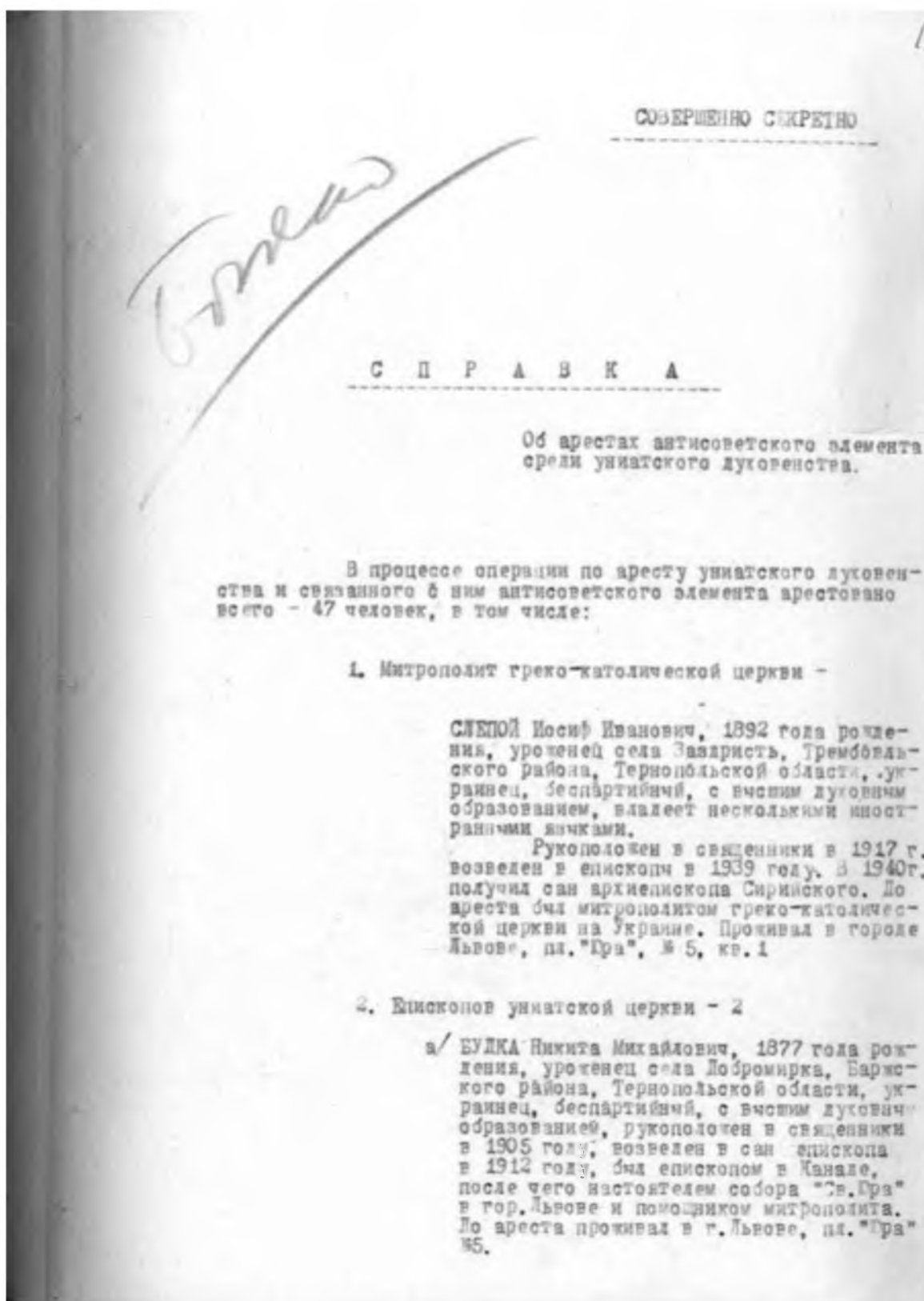
ДОДАТКИ

Додаток №1

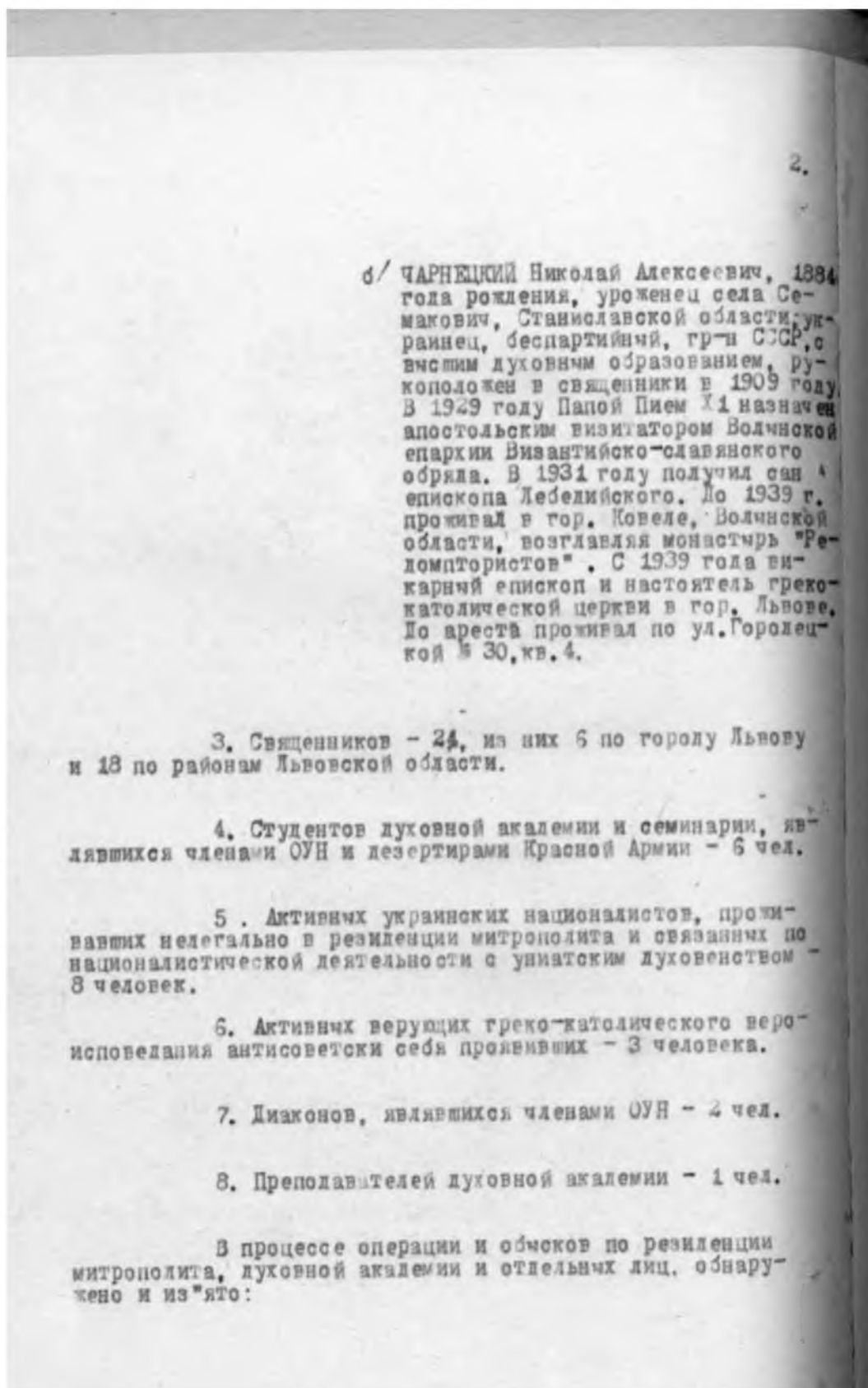
Спогади про радянські депортації в Західній Україні за 1939-1941 роки від 18.10. 1990 року²⁵⁰

²⁵⁰ ЛІГА В. Спогади про радянські депортації в Західній Україні за 1939-1941 роки від 18.10. 1990 року / ф.11. Т. 33. // avr.org.ua (1.09.2021).

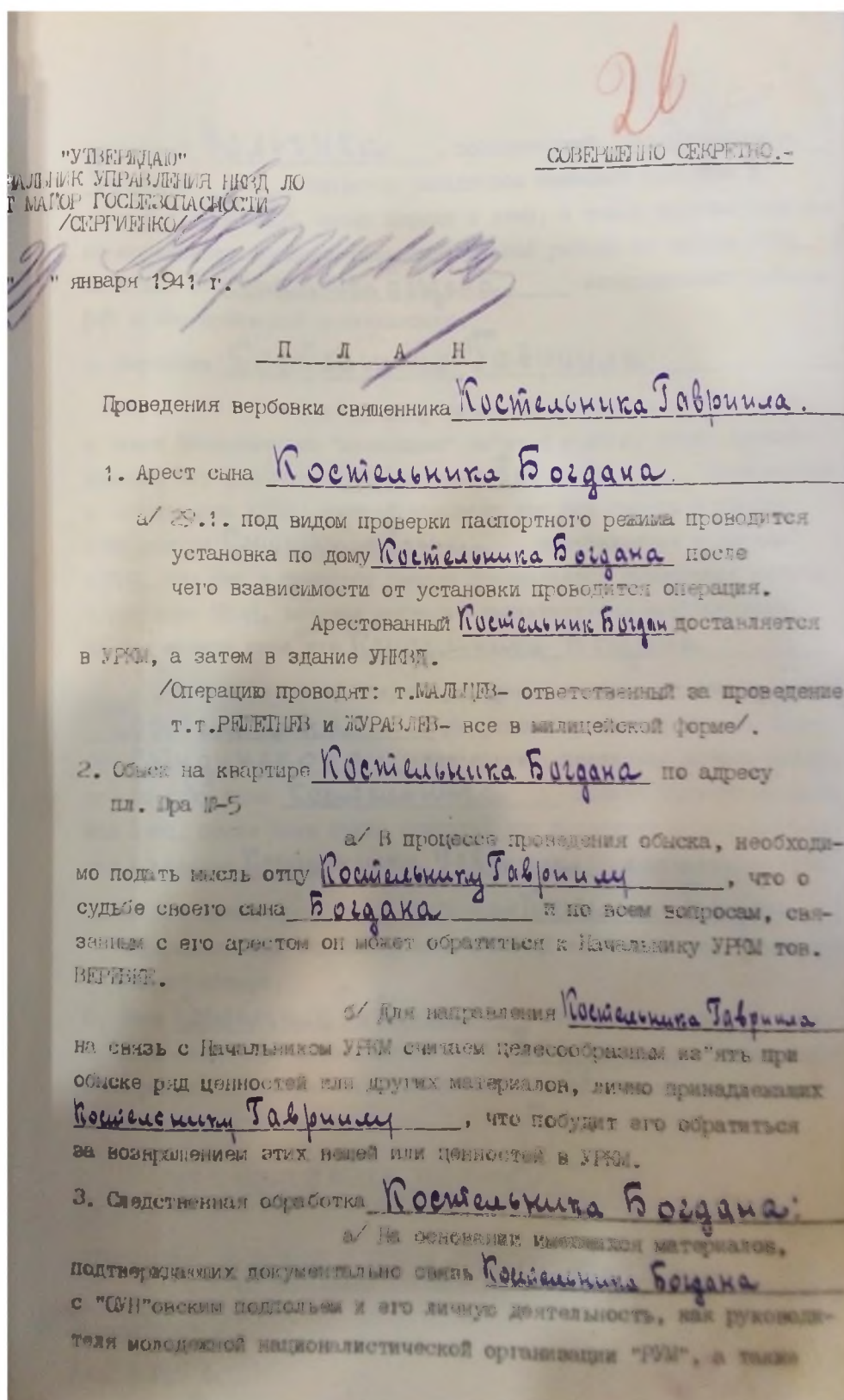
Справка об арестах антисоветского элемента среди униатского духовенства²⁵¹

²⁵¹ Справка об арестах антисоветского элемента среди униатского духовенства / ГДА СБУ, Ф. 13, спр. 372, Т. 33. // avr.org.ua (26.09.2021)

Справка об арестах антисоветского элемента среди униатского духовенства²⁵²

²⁵² Справка об арестах антисоветского элемента среди униатского духовенства / ГДА СБУ, Ф. 13, спр. 372, Т. 33. // avr.org.ua (26.09.2021)

План проведения вербовки священника Костельника Гавриила²⁵³

²⁵³ ГДА СБУ ф. 3, спр. 145, арк. 26-27.

2.-

показаний Вальчика, показывавших, что Костельник
Богдан является резидентом немецкой разведки и
связан с "ГЕСТАПО", имеет пароли и явки, а также получил задание
по проведению шпионско-разведывательной работы по частям РККА,
добиться от Костельника Богдана исчерпывающих показа-
ний о его вражеской деятельности.

4. Вербовка Костельника Гавриила:

а/ Заинтересованный причинами ареста сына,
а также возвращением "незаконно" изъятых у него, лично принад-
лежавших ему ценностей Костельник Гавриил связывается
с Начальником УРМ, который вызывает его для беседы в здание
УРМ откуда Костельник Гавриил доставляется в здание
УНКВД, где ему в процессе беседы предлагается совместная работа
с органами НКВД, в случае согласия гарантируется освобождение
из-под ареста сына его Костельника Богдана

б/ В случае обращения с ходатайством по делу
Костельника депутата Верховного Совета Союза
ССР Скудинского или других, последним дается понять,
что по делу сына Костельника должен ходатайствовать
сам отец, после чего нужно ожидать, что последует непосредствен-
ное обращение Костельника Гавриила к Начальнику УРМ.

5. На все время проведения комбинации Костельник Богдан
содержится под охраной в здании УНКВД и подвергается следствен-
ной обработке.

6. Если Костельник Гавриил будет завербован, необхо-
димо также при освобождении сына Богдана завербовать
и направить на разработку выявленных связей по совместной анти-
советской деятельности.

НАЧ 5 ОТД-Я 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД
СТ ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

"СОГЛАСЕН" НАЧАЛЬНИК 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД ЛО
СТ ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

9 января 1941 г.

План проведения вербовки священника Костельника Гавриила²⁵⁴

²⁵⁴ ГДА СБУ ф. 3, спр. 145, арк. 26-27.

Совєрадно секретно 135

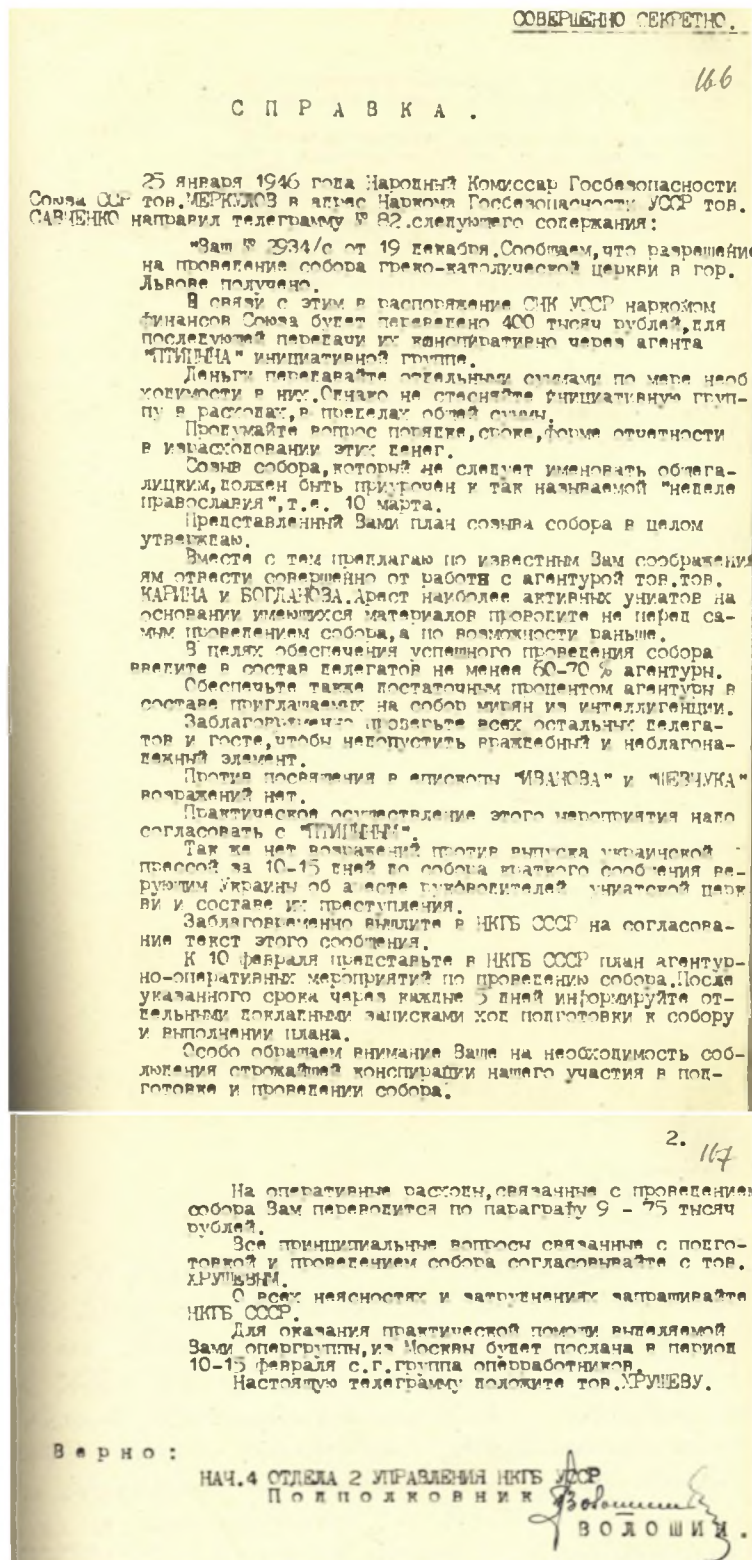
С П И С О К

избранных делегатов на Всегалицкий
СОБОР от Дрогобычской области в
разрезе деканатов.

1. Бориславский - деканат осведомитель "ТУСТАНОВСКИЙ" Иванчук
Владимир Иванович, 1908 года рождения, уро-
женец с. Трусковац, украинец, служит свя-
щенником греко-католической церкви в
поселке Тустановичи.
2. - священник - агент "БОНДАРЕНКО" Бондаренко
Даниил Иванович, 1876 года рождения, уро-
женец гор. Яворов, Львовской области, укра-
инец, служит священником греко-католи-
ческой церкви в селе Уличное, Дрогобычско-
го района.
3. Дрогобычский - деканат осведомитель СКОРОХОДИЙ Маско
Тимефей Михайлович, 1895 года рождения
уроженец с. Буцив, Медыковского района,
украинец, служит священником греко-като-
лической церкви в селе Лишня, Дрогобычско-
го района.
4. Височанский - деканат агент "ИЛДАРИОН" Кабасицкий Эвста-
фий Михайлович, 1892 года рождения, уро-
женец гор. Львова, украинец, служит священ-
ником в селе Бориню.
5. Лучанский - деканат осведомитель "СОКОЛ" Волошин
Николай Михайлович, 1884 года рождения
уроженец с. Борки/Польда/украинец, слу-
жит священником в селе Мокряты, Лублят-
ского района
6. Мостиский - деканат агент "ГРИГОРЬЕВ" Хомак
Владимир Иванович, 1886 года рождения,
уроженец Куликовского района, Львовской
области, украинец/служит священником в
с. Мыслятчыя Крукеничского района.

Список избранных делегатов на Всегалицкий Собор от Дрогобычской области
в разрезе деканатов²⁵⁵

²⁵⁵ СКАКУН Р. Агентурна операція «Львівський собор» // istpravda.com.ua (04.10.2021).

Довідка про відправлення телеграми від НКГБ ССРС Меркулова до НКГБ Савченка²⁵⁶

²⁵⁶ ГДА СБУ, Ф. 65, спр. 9113, Т. 24. // avr.org.ua (18.10.2021).

СМЕРТЬ МИТРОПОЛИТА ШЕПТИЦЬКОГО

ЛЬВОВ, 2 ноябрь. (ТАСС). 1 ноября с. г. в гор. Львове скончался в возрасте 79 лет митрополит Андрей Шептицкий — глава греко-католической церкви в СССР. Похороны состоятся 5 ноября в соборе Святого Юра в гор. Львове.

Управление греко-католической церковью принял митрополит Иосиф Слепой.

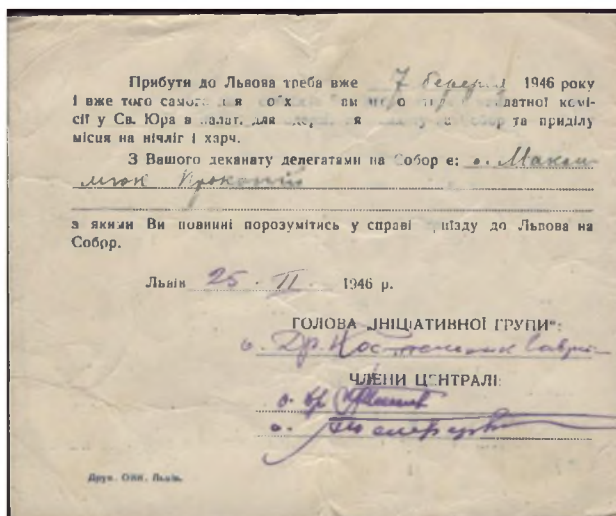
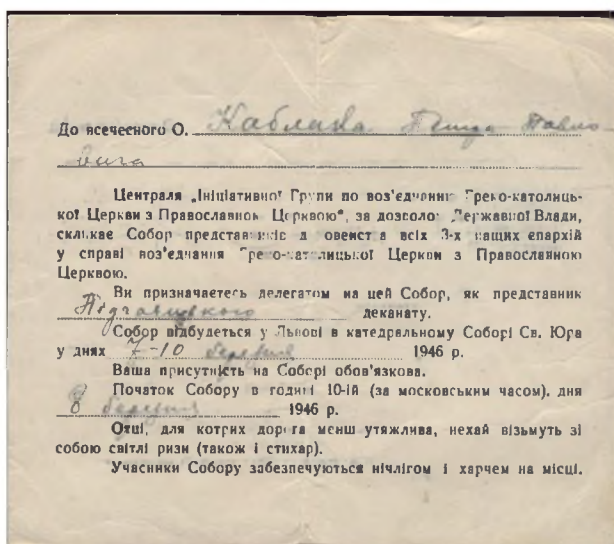
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ.

Повідомлення про нового очільника УГКЦ у газеті *Правда*²⁵⁷

²⁵⁷ Смерть митрополита Шептицького // *Правда* №265 (4 листопада 1944), 4.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Ілюстрація №1

Запрошення на Собор Греко-Католицької Церкви²⁵⁸

²⁵⁸ СКАКУН Р. Агентурна операція «Львівський собор» // Історична Правда istpravda.com.ua (04.10.2021).

Ілюстрація №2

Світлина спільного святкування Водохреща УГКЦ та РПЦ у Львові 19 січня 1946 року²⁵⁹

²⁵⁹ *Електронний архів визвольного руху avr.org.ua (18.10.2021).*

Ілюстрація №3

Світлина спільного святкування Водохреща УГКЦ та РПЦ у Львові 19 січня 1946 року²⁶⁰

²⁶⁰ *Електронний архів визвольного руху avr.org.ua (18.10.2021).*

Ілюстрація №4

Світлина спільного святкування Водохреща УГКЦ та РПЦ у Львові 19 січня 1946 року²⁶¹

²⁶¹ *Електронний архів визвольного руху avr.org.ua (18.10.2021).*